

Çeviriler:

BİR ALMAN DİPLOMATIN TÜRKİYE ANILARI (1936-1943)

Yazar: HANS KROLL

Çeviren: PULAT TACAR

Çevirenin Önsözü

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin dış politikası konusu çok sayıda diplomat ve siyasetçinin anılarında ele alınmıştır. Dönemi inceleyen tarihçiler, politikacılar ve akademisyenler, Türk devlet adamlarının savaş dışında kalma becerisini çoğu kez överek irdelenmişlerdir¹. 1936-1943 yılları arasında Ankara'daki Alman Büyükelçiliğinde Müsteşar, İşgüder, Elçi unvanları ile görev yapan Hans Kroll'un o dönemi de içeren anıları bugüne kadar dilimize aktarılmamıştı. Konu ile ilgili kapsamlı araştırmalarda Hans Kroll'un anılarına pek değinilmediğini gözlemledim. Örneğin en kapsamlı incelemelerden biri sayılan ve Nisan 2010'da dilimize de kazandırılmış bulunan Zehra Önder'in aşağıda dipnotta değinilen kitabında geniş bir kaynak ve literatür listesi bulunmasına rağmen, Hans Kroll'un anılarından bahis yoktur.

Anıları, Hans Kroll'un, 1941 yılında Berlin'de katıldığı bir toplantıda Türkiye hakkında olumsuz ifadelerde bulunan Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a, kendisinden farklı düşündüğünü herkesin önünde açıkça söyleyecek derecede sözünü esirgemeyen bir kişiliğe sahip bulunduğunu gösteriyor. Berlin'e yazdığı bazı raporlardaki değerlendirmeleri Dışişleri Bakanının hoşuna gitmediği için merkezde kendisini tanıyanlar tarafından uyarılıyor. Hans Kroll, bizzat belirttiği gibi, görüşünü açıkça savunmaktan geri durmadığı için adı "kavgacıya" çıkmış olan, çok dikkatli, ama gerektiğinde temkinli, diplomasi sanatının tüm gereklerini yerine getirmesini bilen, üstün kaliteli bir diplomattır. İkinci Dünya Savaşından sonra Alman Dışişleri

¹ Bu konuda en kapsamlı incelemelerin başında 1977 yılında Zehra Önder'in Almanya'da yayımladığı "*Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*" (II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası) başlıklı çalışma gelir. Kitabın Türkçeye çevirisi 2010 Nisan ayında Bilgi Yayınevi tarafından yayımlandı.

Bakanlığındaki görevine dönen Kroll, Belgrad, Tokyo ve Moskova gibi Almanya için önemli misyonlarda Büyükelçilik yapmış.

Anılarının Hatay müzakereleri bölümünde de Türk diplomasisinden övgü ile söz eden Has Kroll'un anıları, ince diplomasi dersleri içeriyor.

Hans Kroll'un Kısa Hayat Öyküsü

Anılarının Türkiye ile ilgili bölümlerine geçmeden önce Hans Kroll'un kısa hayat öyküsünü ele alalım.

Hans Kroll 18 Mayıs 1898 tarihinde Yukarı Silezya'da Beuthen kentine bağlı Deutsh-Piekar'da doğmuş. Birinci Dünya Savaşına gönüllü olarak katılmış ve Verdun'de ağır yaralanmış. 1920 yılında Alman Dışişleri Bakanlığına girmiş, 1921'de Lizbon'a elçilik kâtibi olarak atanmış, bir yıl sonra Almanya'nın Madrid Büyükelçiliğine, 1923 yılında ise Almanya'nın Moskova Büyükelçiliğine naklolunmuş. Kroll, 1925 Ağustos ayında Şikago Başkonsolosluğunda Konsolos olarak görev yaptıktan sonra, 1928 yılında Berlin'e dönmüş, başkentte ekonomik işler dairesinde görev almış. 1936 yılında Ankara'ya atanması söz konusu edilirken, Hitler'in kançılıryasında çalıştırılması düşünülmüş; ancak Hitler'in yaveri olan arkadaşı Wiedemann aracılığı ile "kavgacı" karakterini ileri sürerek, kendisine daha önce teklif edildiği gibi, Ankara'daki Alman Büyükelçiliğine birinci müsteşar unvanıyla atanması sağlamış. Temmuz 1936 sonunda Ankara'ya gelerek göreve başlamış. 1943 yılına kadar Ankara'da Birinci Müsteşar, İşgüder ve Elçi unvanları ile görev yapan Hans Kroll, Nasyonal Sosyalist Parti ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile ihtilafa düşmesi nedeniyle pasif bir görev sayılan Barcelona'daki Almanya Başkonsolosluğuna nakledilmiş. Savaştan sonra İspanyollar tarafından Amerikalılara teslim edilen Hans Kroll önce enterne edilmiş, 1946 ilkbaharında Nürnberg Savaş Suçluları Mahkemesinde Ankara'daki eski amiri Büyükelçi von Papen'in savunma tanıklığını yapmış, daha sonra 1946 sonbaharında salıverilmiş. Tutuklu iken de serbest kaldıktan sonra da İngiliz servisleri Ankara'daki görevi sırasında İngiltere'nin diplomatik çıkarlarına zarar verdiği savı ile kendisinin yeni Alman yönetiminde görev almasını önlemek istemişler, daha sonra bundan vazgeçmişler. Hans Kroll, 1952 yılında Alman Dışişleri Bakanlığına dönmüş, 1953-1955 yılları arasında Almanya'nın Belgrad Büyükelçisi, 1955-1958 yılları arasında Tokyo Büyükelçisi ve 1958-1962 arasında Moskova Büyükelçisi olarak başarılı ve önemli görevler yapmış ve 1963 yılında emekliye ayrılmış.

1936-1943 yılları arasında Türkiye’de görev yapan Hans Kroll emekli olduktan sonra anılarını kaleme almış ve bunlar “*Bir Büyükelçinin Anıları*” - “*Lebenserinnerungen einer Botschafters*” başlığıyla 1967 yılında Almanya’da yayımlanmış. Kitabın Fransızcaya çevirisi 1968 yılında “*Hans Kroll- Mémoires d’un Ambassadeur*” başlığı ile Fransada da okurlara sunuldu.

Aşağıda, Kroll’un anılarının Türkiye’de görev yılları ile ilgili bölümlerinin, Kroll’un Nürnberg Savaş Suçluları Mahkemesindeki ifadesinin ve Türk dış politikası konusundaki değerlendirmelerinin çevirisini okuyuculara kitabın Fransızca çevirisinden aktarıyorum. Bu çeviri bitirdikten sonra Hans Kroll’un anılarının Almanca aslını da okudum ve yaptığım inceleme Fransızca çevirinin aslına uygun olduğunu gösterdi.

Türkiye’de Görev

(1936-1943)

Alman İngiliz rekabeti-Alman Türk Kredi Anlaşması-İtalya’nın Arnavutluk’u işgali ve bunun Türkiye’deki yankıları -İngiliz-Fransız-Türk Pakti. Türkiye tarafsız kalacak mı ?- Alman- Türk Dostluk Pakti- İkinci Dünya Savaşından sonra Türk dış politikasının ilkeleri - Von Papen Türkiye’de.

Ankara, 1936 yılında sonbaharında yeni bir İngiliz-Türk dostluğu dönemini yaşıyordu. Geçmişin anıları belleklerden silinmemekle birlikte, Türkiye’nin dış politikasında Birinci Dünya Savaşı’ndaki eski rakibine ve Kurtuluş Savaşı’nın o nefret edilen düşmanına yönelik bu değişikliğin temel nedeni, İtalya’nın Habeşistan’a saldırmış olmasıydı. Habeşistan’da (*Etiyopya’da*) sürdürülen savaşın Türkiye için büyük önemi olmayabilirdi, ancak Kemal Atatürk ile danışmanları, bu ilk bakışta önemsiz sayılabilecek harekâтта, İtalya’nın müstemlekeci imparatorluğunu yaymaya yönelik bir fetih havası sezdiler. Habeşistan’daki savaş, İtalya’yı Roma İmparatorluğu (*Imperium Romanum*) ve Akdeniz’i “İç Deniz” (*Mare Nostrum*) haline dönüştürmeye yönelik bir diplomatik saldırı politikasının ilk adımları olarak değerlendiriliyordu ve bu adımlar, Türk toprakları için bir tehdit anlamına gelebilirdi. Buna Mussolini’nin söylevleri ve İtalyan basımının ateşli yazıları eklenince, gelişmeler, Trablus savaşının ve Birinci Dünya Savaşı’nın ezeli düşmanına Türkiye’de duyulan kuşkuyu arttırdı.

Anadolu, Roma’nın buğday ambarı mı olacaktı? İtalya, Sykes-Picot Anlaşması ile Oniki Adalar, İzmir ve Adana civarındaki verimli topraklara

eskiden göz koymamış mıydı? İşlenmemiş, meskûn olmayan, ama verimli Anadolu alanı, çalışkan, ancak topraksız milyonlarca İtalyan köylüsü için ideal bir müstemleke bölgesi olarak mı görülüyordu? İtalyan köylülerinin Anadolu'dan sağlayacakları ürün, oluşmakta bulunan yeni İmparatorluğun ihtiyaçlarını kesin olarak karşılamış olmayacak mıydı? Nihayet, Anadolu'da kurulacak egemenlik, İtalyan etkisinin Musul'a, Kerkük'e ve Kuveyt'e ve Orta Doğu'da ele geçirilmek isteyeceği petrol kaynaklarına doğru genişlemesinin bir ön koşulu değil miydi?

Bu nedenle İngiltere ve Türkiye Akdeniz'de mevcut statükonun şiddet kullanarak ve nihai biçimde değiştirilmesi girişimine karşı koymak ve bu alandaki dengenin bozulmasını önlemek amacıyla görüş birliği halinde yanyana geldiler. Bu işbirliğinde, İngilizler, yol gösteren taraf, sürükleyici eleman ve talep eden güçtü. Türkiye ise ikna edilmek istenen ülke rolünde bulunuyordu. Bunun nedeni, sadece partnerler arasındaki zihniyet farkı değildi.

Türkler, diplomalarında, talep eden tarafı sürekli olarak zor durumda bırakmak amacını güden, Doğuların doğuştan sâhip oldukları güçlük çıkarma taktiğini eşsiz bir ustalikle uyguluyorlardı. Kuzey Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar bu temkinli, olağanüstü derecede katı, adeta korkak denebilecek tutumu pek çok kez alaya almışlar, kızmışlar, anlamamışlar, ancak, sonradan bu tavrın son derecede iyi hesaplanmış ve en uygun anda kullanılagelen bir diplomatik koz olduğunu gözlemlemişlerdir.

Doğulu zihniyetinin etkisi bir yana, bu durumun psikolojik izahı şöyle yapılabilir: Türkler, tekrar tekrar teyid olan tecrübelerin de gösterdiği gibi, Avrupalı büyük güçlerin kendilerinin yardımını her fırsatta, sadece savaş partneri ve aktif müttefik olarak sağlama amacını güttüklerini, buna karşılık, Türklerin arzu ettiği şekilde, sınırları açıkça belirlenmiş işbirliği ve dostâne ilişki ile yetinmediklerini görmüşlerdir.

Tarihteki Türk hükümdarları veya en azından bunların bazıları, diplomatik inceliklere sahip ve anlayışlı olmaları ile tanınmışlardı. Anlatıldığına göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yeni bir İngiliz Sefiri Konstantiniye'ye gelmiş. Göreve başlaması ile ilgili olarak Sultan'a yaptığı ziyarette, Londra'dan İstanbul'a sadece beş günde geldiğini övünerek söylemiş. Sultan, hayret etmiş “ *Ekselansları, zaman nasıl da değişti. Gençliğimde Londra'ya otuz günde gidebilmiştim* ” demiş; bir süre duraklamış ve şöyle devam etmiş: “ *Peki, Sayın Büyükelçi, şimdi geri kalan yirmi beş günde ne yapacaksınız?* ”

Aynı Sultanı bir başka gün ziyaret eden İtalyan Büyükelçisi, Sadrazamın kendisine sürekli olarak yalan söylediğinden yakınmış. Sultan bunu önce kabul etmemiş. Büyükelçi ise kanıt gösterebileceğini belirtmiş. O zaman Sultan şöyle demiş:

“ Bakınız, Ekselansları, İtalya büyük ülke, büyük bir donanması var, büyük ordusu var; bir de Fransa var. Fransa'nın da büyük bir donanması ve daha da büyük bir ordusu mevcut. Sonra Almanya var, İngiltere var, Rusya var. Bu güçlü ülkelerin daha da büyük füloları ve askeri kuvvetleri mevcut. Bütün bu devler küçük ve zayıf Türkiye'den birşeyler koparmak, birşeyler sağlamak istiyorlar. Bizlerin, yalan söyleme hakkı bile olmasaydı, nereye varırdık?”

İngiliz-Alman Rekabeti

O sırada Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay ile yakın ilişki içinde bulunmayan İngiltere'nin ve Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in izlediği İngiliz - Türk işbirliği politikasının amacı, sıkı bir çıkar ilişkisi oluşturmak ve bunun bir ittifaka dönüşmesini sağlamaktı. İngiltere'nin bu diplomatik saldırısı Mussoli'nin Habeşistan'a yönelik politikasının doğal bir sonucu olmakla birlikte, Avrupa'daki siyasal gelişmeler, İngiltere hükümetinin Türkiye'deki Alman faaliyetlerini, Londra - Ankara ekseninin oluşmasına başlıca engel olarak görmesi sonucunu verdi.

1933 tarihli Clearing Anlaşmasından bu yana Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin hızla gelişmesi bu görüşün ilk nedenini oluşturdu. O yıllarda Türkiye'ye de yönelik ticaret politikamızın amacı ürünlerimize pazar açmaktı. Ancak bu amaca varabilmek için birçok yeni güçlüğü aşmak gerekiyordu. Türk devletinin çıkarları, Türk tüccarlarının dışalım konusundaki menfaatleri ile tam çakışmıyordu. Zira, ülkenin, ekonomik ve özellikle sanayi kalkınması için, herşeyden önce üretim mallarına, yani makinalara, yarı mamullere, sanayi tesislerine, ulaşım araçlarına ihtiyacı vardı. Oysa, İstanbul'un, İzmir'in veya Adana'nın vasat dışalımıcısı, hızla ve yüksek kazançla elden çıkarabileceği tüketim mallarına öncelik veriyordu. Türk tarafı, müzakerelerde Almanya'dan gelen ithal malları kalemlerine odaklanırken, biz Alman ekonomisi için önemli ve vazgeçilmez olan (krom ve bakır gibi) madenleri ya da (pamuk, yün, tütün gibi) ham maddeleri veya yarı mamul malları, (meyve, fındık, incir veya yumurta gibi), lüks denilen ürünlere tercih ediyorduk. Ayrıca, Türk ihracat ürünlerinin çoğunluğu mevsimlikti; buna karşı Alman ihraç malları tüm yıla eşit biçimde dağılıyordu. Alman mallarının çoğunluğu, nitelikleri gereği, kredi veya taksitle ödemeyi gerektirirken, Türk mallarının bedeli Alman gümrü-

ğünden girince ödeniyordu. Bu nedenle dışalım ve dışsatım dengesi ile *clearing* hesabında gittikçe artan farklar oluşuyordu.

Türk Hükümeti, hareket özgürlüğünü korumak amacıyla sadece tek bir ülke ağırlıklı olmasını istemediği dış ticaretini, mümkün olduğu kadar çok devletle geliştirmek istiyordu. Alman-Türk mal değiş tokuşunun dik-katli bir şekilde ele alınmasını gerektiren saydığımız güçlüklerine ek olarak, rakiplerle sıkı mücadele edilmesi de lazımdı.

İtalya, Türkiye ile ticarete eskiden birinci sırada iken, iki ülke arasındaki siyasal gerginlik iktisadi ilişkileri etkilemiş ve üçüncü, dördüncü sıraya düşmüştü. Ama, ne İtalyan Hükümeti ne de İtalyan dışsatımcıları bunu kabule hazır değildiler ve durumu düzeltmek için çaba harcıyorlardı.

Ancak, asıl mücadelenin İngiltere'ye karşı verilmesi gerekliydi. Bu, taraflar arasında büyük heyecan ve sertlikle yürütülen siyasal bir mücadeleydi. İngiliz rakiplerimizin değerlendirmelerine göre, mücadele konusu olan husus, İngiltere'nin Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanan alan üzerindeki üstünlüğüydü. Bu yüzyılda Almanya ve Büyük Britanya Bağdat demiryolu nedeniyle savaş alanında gene karşı karşıya gelmişlerdi. Bu kez sorun sadece Avrupa'yı Anadolu üzerinden Bağdat'a, oradan da Körfez'e bağlayacak olan demiryolunun bir İngiliz veya bir Alman konsorsiyumu tarafından mı yapılacağı konusu değildi. O dönemde, Avrupalı girişimcileri ve onlara finansman sağlayan çevreleri yeterince meşgul edecek sanayi yatırımları ile hem ticari yarar, hem de gelir sağlama bakımından, daha güvenli ve verimli projeler vardı. İki büyük devlet anılan demiryolunun yapımı konusunda, çok büyük bir heyecanla ve saldırganlıkla, son derecede önemli mali olanakları seferber ederek, örneği görülmemiş entrikalara başvurarak, nihayet siyasal katmanların tam desteğiyle kavga ediyorlar, bu olayda bankacılar ve mühendisler sadece teknisyen olarak değil, ama büyük siyasal çıkarların maskeli temsilcileri olarak görev yapıyorlardı.

1935'e kadar, yıllar boyu Büyük Britanya ve Almanya arasında Türkiye ile ticarete üstün duruma geçme konusunda şiddetli bir çekişme yaşanmış ve İngiltere, devletin açtığı sanayi ihalelerinde, her seferinde, hem hakikî, hem de mecazi anlamıyla yüksek fiyatı ödemiştir. Bunun böyle olması kaçınılmazdı; zira İngiltere ile Türkiye'nin ekonomik yapıları uyumlu değildi ve çok az alanda birbirlerini tamamlayıcı olabiliyorlardı. Britanya pazarı krom, tütün, bakır, pamuk gibi çok az sayıda Türk ürününe ilgi duyuyordu. Bu mallarda Türk ürünleri hem pahalıydı, hem de vasat kalitedeydi. Türk ürünleri, İngiliz İmparatorluğundan gelen, daha nitelikli,

ayrıca İmparatorluğun tercihli tarifesi nedeniyle daha ucuz olan ürünlerle rekabet etme zorundaydı.

Almanya'yı Türkiye'deki üstün durumundan uzaklaştırmak isteyen İngiliz politikası, ancak İngiliz devletinin aktif müdahalesi ile başarılı olabildi. Sir Percy Loraine, 1936 yılının sonbaharında kendisiyle yaptığımız kapsamlı bir görüşmede, bana, bundan böyle İngiliz sanayinin Türk hükümetinin, bankalarının veya kamu iktisadi kurumlarının açacakları tüm önemli ihalelere, hem de Alman adaylardan daha iyi koşullarda girmesi için gerekeni yapacağını söyledi. Büyükelçi sözünü tuttu; hattâ daha ileri de gitti! İngiliz firmalarının her önemli proje ile ilgili çabalarını, haiz olduğu siyasal güçten, büyük prestijden ve önemli ilişkilerinden yararlanarak bizzat girişimde bulunmak suretiyle destekledi.

Alman sanayi ve diplomasisi açısından ne büyük güçlüklerle karşı karşıya olduğumuzu çok kısa zamanda anladık. Türkiye'nin kalkınma programı, uzun yıllardır, Karadeniz sahilinde birbirine yakın olan zengin kömür ve demir madenlerinden yararlanmak için bir metalürji fabrikası kurmayı, böylece bu önemli sanayi alanında Türkiye'yi dışalım bağımlılığından yavaş yavaş kurtarmayı hedef alıyordu. Avrupalı demir çelik üreticileri bu projeyi, o döneme kadar kendilerine kazanç sağlayan bir pazarı Avrupa'nın dış-satımına kapatacağı için bu projeyi hoş karşılamalılar da, proje Türkiye açısından gayet isabetliydi. Normal koşullarda, böyle bir yatırıma ilgi duyan Avrupalı firmalar projeye katılmak için ortaklık kurabilirlerdi. Türk Hükümeti de ciddi bir sanayi grubunun daha avantajlı bir teklifte bulunmasını boşuna bekler dururdu. Ama 1936 yılında, siyasal yönden peşinde koşulan bir Türkiye'de karşıt çıkar sahiplerinin kendi aralarında dayanışmalarına olanak yoktu. Bu nedenle, anılan proje çeşitli Avrupalı çıkar grupları arasında müthiş bir mücadele başlattı. Alman tarafında, Krupp önderliğinde, Demag, Mann, Bochum Birliği vb. gibi önemli metalürji şirketlerinden oluşan bir özel konsorsiyum kurulmuştu. Bu konsorsiyum idaresinin ihaleyi almak ve bu amaçla mücadele ederek gerekli fedakârlıkları yapma yolunda gösterdiği ilgi bana başından beri çok inandırıcı gelmedi. Oysa, İngilizler tüm alanlarda faaliyet gösteriyorlar ve Vickers Arm-strong veya Brassert gibi büyük firmalar birinci sınıf teknisyenlerini de içeren heyetleri Türkiye'ye gönderiyorlar, ihaleyi kaçırmamak için para ve armağanlar dağıtıyorlardı. Krupp ise ancak Alman Hükümetinin çok açık ve kesin hatırlatmalarından sonra hazırlıklarını hızlandırma ve Ankara'ya yetkili bir temsilci gönderme kararını aldı. Türkler, haklı olarak Alman sanayiinin bu tesisin yapılması ile ilgilenmediği izlenimini edindiler.

Alman sanayiinin ve özellikle Krupp'un İngilizler'in hevesli tutumu ile çelişen çekingen ve hatta umursamaz tutumunu anlamak da mümkündür. Krupp Türkiye'de çok sayıda projeye önemli parasal katkılar sağlayarak katılmıştı ve doğal olarak risklerini arttırma hususunda duraksıyordu. Bir savaş olasılığında da çekinmeyen İtalya faşizminin genişlemeci politikası nedeniyle, Akdeniz'de artan gerginlik karşısında, Türkiye ile ekonomik ve malî açıdan çok sıkı ilişkiye girmenin bir siyasal risk taşıdığı düşünülüyor olabilirdi. Bunu da anlayışla karşılamak gerekirdi. Krupp'un bu korkusunu göz önünde tutarak, Reich'in (*Alman Hükümetinin*) özel bir garanti vermesini sağlamaya çalıştık. Mutad toplantılar yapıldı ve gene aradan haftalar geçti. Alman planlarını yetkili Alman temsilcilerinden almak isteyen Türk görevlilere bu gecikmeyi inandırıcı bir biçimde anlatmak mümkün değildi. Karabük projesinin müdürü Almanya'dan bir teklif gelip gelmeyeceğini bana sık sık telefon ederek soruyordu.

Bu arada İngilizler hem siyasi alanda, hem de kulislerde hızlı bir çalışma yaptılar. Biz onların bu girişimleri konusunda doğru ve çabuk bilgi sağlıyorduk. Sir Percy Loraine, Atatürk'e İngiltere Kralının kişisel bir mesajını sunmuş ve bundan yararlanarak ihalenin İngilizlere verileceğinin teyidini almıştı. Öyle de oldu. Ama, İngiliz planlarına göre İngiltere ve Türkiye arasında parlak bir ekonomik işbirliği dönemini açması beklenen bu proje, sürekli bir sürtüşme, sınırlılık ve karşılıklı suçlama kaynağı oldu ve Türkiye'de İngiliz sanayi için beklenen tanıtımı sağlayamadı.

İngiltere Kralı VIII. Eduard'ın Sir Percy Loraine'in girişimi ile 1936 Eylül ayında Ankara'ya yaptığı ziyaret, İngiltere'nin Türkiye'deki ekonomik çıkarlarına verdiği siyasal desteği simgeliyordu. Bu ziyaret, en üst düzeyde İngiliz-Türk dostluğunun altınını çizilmesine olanak sağladı. Dışardan bakıldığında bu gezi resmi bir ziyaretten çok bir karnaval eğlencesine benziyordu. Kral Eduard ziyaretin insanî yanını öne çıkardı, bu da sert içkileri seven, ama içkiye daha iyi dayanabilen Kemal Atatürk'e güçlü mizacını kamu önünde sergileme olanağını tanıdı. Herşeye rağmen, bu ziyaret, tüm dünyaya İngiliz-Türk ilişkilerindeki soğuk umursamazlık döneminin bittiğini ve dostluk döneminin başladığını vurgulamış oldu. Bu gelişme, bize Sir Percy Loraine'in, Almanya'nın Türkiye'deki siyasal ve ekonomik durumu ile mücadele edeceği sözünün ciddiye alınması gerektiğini göstermiş oluyordu.

İngilizlerden geri kalmamak için - o tarihte demir-çelik tesisinin ihale kararı daha alınmamıştı- Türk Merkez Bankası Müdürünün Berlin'e yaptı-

ğı ziyareti iade etmek amacıyla, tüm Orta Doğu'da tanınan bir devlet adamı olan Schacht'ın yapacağı ziyareti öne aldırılmayı ve onun girişiminin bize sağlayacağı olanakları sonuna kadar kullanmayı düşündüm. Schacht razıydı ve geldiği andan itibaren tüm otoritesini kullanarak çıkarlarımız lehinde hareket etmeye hazırды. Başbakan ve daha sonraki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı uzun konuşmada, Alman konsorsiyonumu savundu. Ama, bana, İnönü ile yaptığı konuşmadan, kararın daha önce alınmış olduğu ve Atatürk'ün önemli siyasal etkenleri göz önünde tutarak, Sir Percy Loraine'e ihaleyi İngilizlere sunma sözünü verdiği izlenimini edindiğini söyledi.

Bu mesele dışında, Schacht'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret tam bir başarı oldu ve bu başarı Reichsbank'ın (*Alman Merkez Bankası*) Başkanının kişiliği sayesinde sağlandı. Oysa, ziyaret iyi bir ortamda başlamamıştı. Schacht kendisi için İstanbul'da düzenlediğim ziyaret protokolünden memnun değildi ve bu konudaki düşüncelerini saklamadı. Bana sinirli bir şekilde: "Hepsi bu mu? Cumhurbaşkanı Atatürk'ün vereceği davet nerede olacak? Benim Macaristan'da Kral Naibi Horthy'ni, Yugoslavya'da Prens Paul'ün ve Sofya'da Kral Boris'in kişisel konuğu olduğum burada bilinmiyor mu? Cumhurbaşkanına Führer'in kişisel bir ithaf ile imzaladığı bir fotoğrafını getirdiğimi ve kendilerine Hitler'in siyasal önemi bulunan özel bir mesajını sunacağımı bilmiyor musunuz?" diye sordu. Saygılı ama kararlı bir tonla cevap verdim: "Hayır Sayın Başkan, bilmiyordum. Ama bu kadar önemli hususlardan beni şimdi değil de teşrifinizden önce haberdar etseydiniz iyi olurdu. Ziyaretinize uygun düşen bir program hazırlatma olanağına sahip olurdu. Tabii şimdi programı istenilen şekilde değiştirtmeğe çalışacağım. Bununla birlikte görevim size şu hususu hatırlatmaktır ki, ziyaret programınızın isteklerinize cevap vermemesi hususunda ne Türkler'e ne de başkalarına herhangi bir suçlama yapılaması doğru olmaz. Zira, gelişiniz Türkiye Merkez Bankası Başkanının ziyaretine bir iade ziyareti olarak ilan edildi ve bu çerçevede yürütülüyor."

Bu arada sakinleşen ve biraz alaycı bir hava takınan Schacht beni sakin biçimde, biraz şaşırılmış olarak dinledi ve anladı. Aslında öngörölmüş program diye bir şey de kalmadı. Schacht'ın kişiliği ve canlılığı tüm protokol duvarlarını bir kaç saat içinde yok etti; o da kendi programını uyguladı. Protokol konusunda son derecede titiz olan Türkler bile onun sevimliliğine teslim oldular ve kaba sığmayan canlılığı hakkındaki takdirlerini gizlemediler. O sıralarda altmış yaşında olan Schacht'ın bünyesinin ne kadar yorgunluk kaldırdığını görmek insanı şaşırtıyordu. Bizler Ankara'daki hayatın ritmine alışmıştık. Ziyaret sırasında, sabahın ikisinden önce yatağına girilmi-

yordu. Ama onun taşkın hareketleri, aslında gece kuşu olan Türkleri bile şaşırtıyordu. Ziyareti boyunca sabah dörtten önce yatağa yatmadık ve sabah dokuzda ertesi günün görüşmelerine başladık. Schacht sabahın yedisinde kalkıyor, programda öngörülmemiş bulunan bazı anıtları ziyaret ediyor veya bir siyasetçiyi ya da bir iktisatçıyı kabul eyliyordu ve bütün gece uyumuşçasına dinç gözüküyordu. Cumhurbaşkanı'nın Ankara Palas'ta onuruna verdiği akşam yemeği, hiç bir yabancı dil konuşmayan iki Türk hanımının arasında oturduğu için gerçekten öldürücü derecede sıkıntılı bir atmosferde geçti. Schacht, masanın karşı tarafındaki konuklarla konuşmak zorunda kaldı. Ben, işgüder olarak karşısında oturuyordum. Bir ara bana, "Azimim Kroll, söyleyin bana, kaç yaşındasınız? Damadım van Sherpenberg sizden daha az yaşlı değil ve hala elçilik katibi, oysa siz Büyükelçilik Müsteşarı olmuşsunuz ve İşgüdersiniz. Acaba bunun nedeni benim onun kayın pederi olmam mı?" diye sordu. Kendisine " Bizde, Hariciyede kişisel ilişkiler bir rol oynamaz" cevabını verdim. Biraz sonra şu sözlerle intikamını aldı: " Siz otuzsekiz yaşınızda Dışişlerinde Büyükelçilik Müsteşarı olduysanız, yakında Büyükelçi olursunuz herhalde, değil mi?" Yanıtım şöyle oldu: " Hayır Sayın Başkan, o rütbeyi atlamak istiyorum." Güldü ve şerefime kadehini kaldırdı. Schacht, gezisi boyunca mizah kabiliyetinin ve hazır cevaplığının örneklerini verdi. İstanbul'a geldiğinde hava alanında bir gazeteci kendisine beraberinde döviz getirip getirmediğini sordu. Dostane bir tebessümle "Dağlar kadar" dedi. Bir başka gazeteci, çeşitli Avrupa ülkelerinde görülen para devalüasyonlarına gönderme yaparak Reichmark'ın devalüe edilip edilmeyeceğini sordu. Schacht bu soruyu şöyle yanıtladı: " Devalüasyonu geride bırakmadığımızı göre, hiç kuşkusuz önümüzdedir."

Türkiye'deki iki Alman Bankasının müdürünün Adalar'da verdiği bir öğle yemeğinde Schacht, yardımcısı Direktör Wohlthat'a sordu: "Söylesenize Herr Wohlthat neden özel sektöre dönmüyorsunuz? Benden aldığımızdan çok daha fazla para kazanırdınız." Wohlthat Schacht'ın alaycı üslubunu bildiğinden şu cevabı verdi: "Sayın Başkan, sizinle çalışmanın onuru bile bir prens aylığından daha değerlidir." Schacht tebessüm ederek bana döndü: "Herr Kroll sizin için de aynı şey söz konusu. Neden memur olarak kalıyorsunuz? İktisat ilminin -en azından- esaslarını bildiğinize göre çok para kazanabilirdiniz."Kendisine şu cevabı verdim: "Aylıklarımızın çok fazla olmadığı doğrudur Sayın Başkan; mesleğimizde belki milyonlar biriktiremeyiz, ama milyonları bekletme olanağına sahip olma gibi bir telâfiden yararlanıyoruz."

Dediğim gibi Schacht'ın ziyareti başarılı oldu. Belki bir anlaşma imzalanmadı ama, anlaşma yapılması da öngörülmemişti zaten. Esasen bu gibi ziyaretlerden mucizeler beklemek, genelde yapılan yaygın bir yanlışlıktır. İki ulus arasındaki ilişkiler sürekli olarak diri tutulmalıdır. Bu ilişkilerin birdenbire olağanüstü biçimde değişmesi çok az görülen bir olgudur. Almanya ile Sovyetler arasında Ağustos 1939'da akdedilen Saldırmazlık Paktı bu alanda bir istisnadır. Ama o anlaşmanın ilkeleri de Ribbentrop'un Moskova'ya yaptığı ziyaret öncesinde hazırlanmış ve geriye kağıda dökülerek imzalanması kalmıştı. Schacht'ın ziyareti, en azından Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin geleceğinin temelden incelemesine, yanlış anlamaların düzeltilmesine ve karşılıklı güven ortamının yaratılmasına olanak sağladı: Adı geçen, Türk devlet adamları ile yaptığı görüşmelerde Reich Hükümetinin diplomatik amaçlarını da anlatma olanağını buldu. İngilizler bu ziyarete sinirlendiler ve faaliyetlerini arttırarak buna cevap verdiler.

Bu arada başlamış olan İspanya iç savaşının yarattığı politik dalgalar Doğu Akdeniz'e kadar uzandı. İspanya için silah yüklemiş olan bir kaç Sovyet gemisi Çanakkale açıklarında torpillendi. İtalya, açıkça Franko İspanya'sı lehine tutum aldığı için, İtalyan denizaltılarının bu torpilleme işine karıştığından kuşku duyuldu. Ama bu konuda hiç bir zaman kesin kanıt bulunamadı. Ancak, Türkiye İspanya iç savaşında İngiltere'nin tarafını tuttuğundan ve o zamanki İngiltere hükümeti Franko'ya karşı İspanyol solunu desteklediğinden, Çanakkale Boğazı önünde İtalyan denizaltılarının varlığı söylentileri doğru kabul edildi ve İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha da zehirlenmiş oldu. Türkiye, bütün bu sorunları çözümlmek için düzenlenen uluslararası konferansta İngiltere ile Fransa'nın yanında yer aldı ve onların önerilerini destekledi. Bu üç ülkenin ortak davranışı, doğal olarak, birbirlerine yakınlaşmaları sonucunu verdi.

Türk diplomasisi bu olumlu konjonktürden yararlanarak kurtuluş savaşından beri kurduğu İskenderun (*Hatay*) meselesini ortaya attı. Türkiye, halkının çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu bu bölgenin, Fransız mandası altında bulunan Suriye'ye verilmesinden rahatsızlık duyuyordu. Atatürk ve Türk politikacıları bu toprakların Türkiye'ye bağlanmasından hiç bir zaman vazgeçmediklerini gizlemiyorlardı. Sorunun yeniden gündeme alınmasının zamanlaması büyük ustalıkla yapıldı. İngiltere ile Fransa'nın başı Almanya ve İtalya ile dertteydi. Bunlar, Türkiye ile bir uzlaşmazlık çıkmasını istemedikleri gibi, böyle bir ihtilaf riskine girecek durumda da değillerdi. Ayrıca, bu örnekten yararlanarak, anlaşmaların müzakere yoluy-

la da gözden geçirilmesinin sağlanabileceğini göstermek, böylece Hitler ve Mussolini'nin toprak sorunlarının şiddet yoluyla çözümü konusundaki saldırgan planlarının dayanaksız olduğunu kanıtlamak istiyorlardı. İngiltere ve Fransa, Hatay konusunda müzakerelere hazır olduklarını açıkladılar; bu görüşmelerde Türkler eşi bulunmayacak derecede iyi diplomat olduklarını gösterdiler. Oyunu büyük bir sabırla, sebatla ve hukuksal beceri ile oynadılar. Türk basınındaki tehditler ile Batılı ülkelere yapılan dostça ikazlar ve dayanışma mesajları sürekli biçimde birbirini izlemekteydi. Bir gece, Ankara diplomatik çevrelerinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün bir denetim gezisi sırasında, trenine o sırada Fransız işgali altında bulunan İskenderun'a gitme emrini verdiği duyuldu. Bu düşüncesinden vazgeçmesi son dakikada sağlanabilmişti. Haber o kadar çabuk yayıldı ki, bu gibi olayların örnek gizlilikle ele alınması adet olan Türkiye'de, haberin inatçı Fransızlar'a meselenin ne kadar ciddi olduğunu anlatmak amacıyla ustaca çıkarıldığı kuşkusuz doğdu. Manevra istenen başarıyı sağladı; görüşmeler yeniden başladı ve Türkiye için daha hızlı ve olumlu bir biçimde gelişti.

Ekonomi, Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ağırlık noktasını oluşturmağa devam ediyordu. Amerika ve İngiltere ile ekonomik ilişkiler hissedilir biçimde kötüleştiğinden, Alman tarafı Türkiye ile o güne kadar esasen güçlü olan iktisadi ilişkilerini daha da iyileştirmek istiyordu. Ama, Almanya'nın Türkiye ile ticaretini arttırmasının da belirli maddi sınırları vardı. Türk devleti mali bakımdan yeterince güçlü değildi. Türkiye'nin ödemeler dengesi fazlalığı, alışılmış kredi koşulları dışında daha önemli mal alımlarının karşılığını ödemeye yetmiyordu. Daha büyük siparişler alınması için, gönderilmesi planlanan malların bedellerinin karşılanabilmesini sağlamak amacıyla uzun vadeli krediler verilmesi gerekiyordu. Bu nedenle İngiltere Türk Hükümetine birkaç hafta süren müzakereler sonucunda Mayıs 1938'de imzalanan İngiliz-Türk kredi anlaşması ile on milyon İngiliz liralık önemli bir kredi verdi. Bu anlaşmanın yapılması Türkiye'de yaşayan İngilizler tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Türkiye'deki Alman-İngiliz rekabetini büyük -ve adeta sportif- bir ilgiyle izleyen ABD Büyükelçisi bir akşam bana şu suali sordu: "Ne zaman cevap vereceksiniz?". Kısa bir süre önce Hariciye Genel Sekreteri olan ve bu arada Dışişleri Bakanlığına getirilmiş bulunan Numan (*Menemenciöglü*) ile uzun bir görüşmem olmuştu; kendisine bir Alman-Türk kredi anlaşmasından söz etmiştim. Türkiye'nin ekonomik alanda o güne kadar sürdürdüğü tarafsız tutumu İngiltere lehine değiştirmesinden Almanya'da rahatsızlık duyulduğunu anlatmağa çalışıyordum. Türk Başbakanının devletin malî zorlukları konusunda yap-

tuğı bir konuşmaya gönderme yaparak, eskiye dayanan dostluğumuz nede niyle Türkiye'ye malı yardımda bulunmayı reddetmeyeceğimizi sözlerime eklemiştim. Numan ne demek istediğini hemen anladı. Türkiye'nin parasal durumunun çok sağlıklı olduğunu, bununla birlikte Alman kredisi konusunun görüşülebileceğini ifade etti. Berlin ile bir telgraf teatisinden sonra kredi müzakerelerine başlama talimatını aldık. Görüşmeler olduğuça etin geçiyordu. Numan'ın kredi müzakereleri konusunda verdiği onaya rağmen, o sırada Başbakan olan Refik Saydam 1938 Ağustos ayının sonunda, bana yabancı yardımına gereksinmeleri olmadığını ve boş yere borçlanmak istemediklerini söyledi. Müzakereler, buna rağmen, özellikle içinde ağır topların ve başka askeri malzemelerin bulunduğu silah alımının hangi ölçüde Alman kredisi ile karşılanabileceğini tespit etmek için sürüyordu. İki hükümet, ilk müzakerelerin Türkiye'yi temsilen tam yetkili Elçi Esad Atuner ile Alman tarafından benim aramda sürdürölmesini kararlaştırdı. Bu müzakereler Türk çekincelerine rağmen ilerledi.

Bu arada, Alman Ekonomi Bakanı Funk, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunma isteğini açıkladı. Bu ziyaretin, yürütmekte olduğum müzakerelerle aynı döneme rastlamasının uygun olacağını düşünerek, ziyaret tarihini buna göre saptamak istedim. Esasen görüşmeler sona ermek üzereydi. Münih Anlaşmaları (*Almanya ile İngiltere arasında 2. Dünya Savaşı öncesinde akdedilen Münih Anlaşması. .N.*) öлке dışında, bu arada Türkiye'de Almanya'nın prestijini arttırmıştı; Funk'a yola koyulma zamanının geldiğini duyurdum. Funk Ankara'ya Münih Anlaşmalarının imzasından hemen sonra geldi. Bir kaç saat içinde kredi müzakerelerinde çözüm bekleyen konuları sonuçlandırdık, metni kaleme aldık ve ziyaretin taçlandırılması oluşturacak şekilde imzaya hazırladık. Bir kaç aya yayılan görüşme sürecine rağmen müzakereleri çok gizli tutmuştuk. Bu anlaşmanın sonuçlandığı Türk hükümetinin anlaşmanın imzası için verdiği davette öğrenilebildi. Genel olarak kendilerini kontrol altında tutabilen İngilizler'in bozuk suratları kadar asık yüzü hayatımda görmedim.

Başbakan Chamberlain'in Münih ziyareti ve orada yapılan görüşmelerin sonuçları Türkiye'de Hitler'in ve Üçüncü Reich'in büyük zaferi olarak algılandı. Konuyla ilgili haberler, Türkiye'deki İngilizler, Türk Hükümeti ve Türk Parlamentosundaki İngiliz dostu Türkler üzerinde aşağılanmışlık duyguları doğmasına neden oldu. Almanya'ya özel bir sempati duymayanlar dahil, Türkiye'deki çevreler, Münih'te sağlanan sonucun savaş tehlikesini uzaklaştırdığı ve Almanya ile İngiltere arasında sürekli bir dostluğun

kurulmasına yol açtığı ümidine sığındılar. Bu Pakt, Türkiye’de ve Avrupa’da barışın gelişmesinin en sağlam güvencesi olarak görülüyordu.

Dediğim gibi, Münih’teki başarı Türkiye’deki durumumuzu güçlendirmiş, ama Nasyonal-Sosyalist hükümetin dış politikasının dinamikleri ve önceden kestirilemeyen niteliği konusunda kuşku uyandırmıştı. Farklı ayrıntıları çok ince bir şekilde algılayabilen Türkler, Almanların diplomatik mücadeleyi daha büyük ustalıkla sürdürdüklerini, ancak dünya kamu oyununun sempatilerinin İngilizler’in yanında bulunduğunu anlamışlardı. Büyükelçinin aldığı gizli haberlere göre, İngilizler Münih’te son kez ödün vermişlerdi ve Hitler’in aynı yöntemlerle yeni başarılar sağlama girişimleri savaş tehlikesini güçlendirecekti. Bu düşüncelerden, Türkiye’nin çıkarının Almanya kartını oynamak, Almanya’nın barışçı yollarla Balkan ve Yakın Doğu pazarlarına açılmasına ve böylece Alman dinamizmine yeni bir faaliyet alanı yaratmasına yardım etmek olduğu sonuçları çıkar. Genel anlamda yumuşamanın sağlanmasına yönelik bu istek, Türkiye’nin, Almanya vasıtasıyla İtalya’yı Balkanlar’dan ve Yakın Doğu’dan uzaklaştırmayı öngören ulusal çıkarlarına da taktik açıdan uygundu. Zira, Almanlar dışsatım konusunda doymasalar ve ekonomik açıdan emperyalist görünümü verseler de bu bölgede toprak sağlama peşinde koşmuyorlardı. Buna karşılık, Mussolini’nin İtalya’sı Balkanlar’da ve Anadolu’da toprak elde etme peşindeydi. Bu tehlikeyi karşılamak için Almanya kartına ağırlık vermek gerekiyordu; zira İtalya’nın Alman desteği olmaksızın Balkanlar’da ve Doğu Akdeniz’de bir askeri maceraya atılmaya cesaret edemeyeceği değerlendirildi.

Alman-Türk Kredi Anlaşması

Alman-Türk Kredi Anlaşması müzakereleri sona yaklaştığı sırada siyasal hava genel çizgilerle yukarıda anlatıldığı gibiydi. Sonuçta üzerinde uyuşma sağlanan Anlaşma, 90 milyonu belirli askeri malzemelerin satın alınmasında kullanılmak üzere, 150 milyon Altın Marklık bir Alman kredisinin verilmesini öngörüyordu. O dönemde bu önemli bir miktardı. Konuyla ilgili havadis bomba etkisi yaptı. Anlaşmanın akdi Ankara’daki diplomatik çevrelerde ve Türkler arasında birinci derecede önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.

Olay dünya basınında, özellikle Amerikan basınında da benzer bir yankı buldu. Bunun şaşılacak bir yanı yoktu, zira Anlaşmanın yapılması, Münih Anlaşmalarından sonra gelişen ilk önemli olaydı ve diplomatik kanlıyalar Türkiye’nin tutumunu ihtiyatla ve dikkatle izliyorlardı. Sir Percy

Lorraine bize karşı son derecede terbiyesizce davrandı ve Alman başarısını kendisine karşı yapılmış bir kişisel hakaret olarak değerlendirdiğini saklamadı.

Yeni Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Atatürk uzun ve sancılı bir hastalıktan sonra 11 Kasım 1938 tarihinde (*tarih yanlışlığı yazara aittir Ç.N.*) 57 yaşında öldü. Yerine İsmet İnönü'nün tercih edilmesi pek çok insan üzerinde bir sürpriz etkisi yaptı; zira Atatürk kendisini bir yıl önce Başbakanlık görevinden almış ve yerine Celal Bayar'ı tayin etmişti. Söylenildiğine göre, İnönü bir hükümet toplantısında Atatürk'e karşı gelmiş ve özel yaşamı konusundaki düşüncelerini aktarmıştı. Bununla birlikte, Atatürk'ün ölmeden önce yerine İnönü'nün geçmesini istediği artık kesinleşmiş gibidir. Yeni Cumhurbaşkanının, seçildikten sonra Başbakan Celal Bayar'ı görevden alması ve yerine tanınmış bir siyaset adamı olan Saracoğlu'nu geçirmiş olması, Doğu âdetlerine uygun bir davranıştır. Kader, on yıl sonra Celal Bayar'ın İsmet İnönü'yü devirmesini ve yerine Cumhurbaşkanı seçilmesini istedi.

Büyükelçi von Keller, Atatürk ölmeden bir kaç gün önce emekliye ayrıldı ve ben İşgüder olarak atandım. Daha sonraki aylarda Almanya'nın Türkiye'deki durumu sadece ekonomik alanda değil, siyasal alanda da açıklık kazandı. Balkanlar'da ve Yakın Doğu'daki etkimiz hissedilir derecede artıyordu. Dışişleri Bakanı Numan, bana, bir kaç kez, Balkanlar'da ortak bir tutum takınmamızı teklif etti. Başbakan, yaptığımız bir görüşmede Türkiye'nin ilişkilerimizin her alanda artmasına verdiği önemi teyid etti. Almanya'nın Balkanlar'daki etkisi o dönemde öylesine büyüktü ki, biraz sabırla bu bölge siyasal ve ekonomik arka bahçemizin (*Hinterlandımızın*) ayrılmaz bir parçası olabilirdi. Orient Ekspres treninde artık sadece Almanca konuşuluyordu; Reichmark herkes tarafından kullanılıyordu. Öte yandan, Almanlar Yugoslav, Bulgar, Romen turistik kentlerini ziyaret ediyorlar ve hatta tatillerini geçirmek için Marmara kıyılarına bile geliyorlardı.

Türkiye'deki durumumuzun gelişmesinden yararlanarak bir hava ulaşımı anlaşması akdetmemizi önerdim. Önerim kabul gördü ve Nisan 1939'da, gene oldukça zorlu müzakerelerden sonra anlaşma imzalandı. Bu Türkiye'nin bir yabancı devlet ile bu alanda imzaladığı ilk anlaşmaydı ve Lufthansa'ya Türkiye ile hava ulaşımında bir tekel durumu sağlıyordu. Hat başlangıçta İstanbul'a kadar geliyordu, ama hattın Ankara'ya, Adana'ya, hatta İran'a ve Hindistan'a kadar uzatılması da öngörülmüştü. Savaş bu projenin gerçekleşmesine olanak tanımadıysa da Almanya ile İstanbul arasındaki hava hattı tüm savaş boyunca diplomatik ilişkiler kesilinceye kadar

devam etti. Hitler'in ellinci yaş günü için, Almanya'nın birinci dünya savaşındaki eski düşmanları dahil diğer devletler gibi Türkiye de Berlin'e bir heyet gönderdi. Genel olarak, Ekim 1938'den Nisan 1939'a kadar uzanan dönem iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst noktaya vardığı zaman arasıdır. Savaştan bu yana ilk kez Almanya ile Türkiye arasında silah arkadaşılığın- dan yeniden söz edilir olmuştur.

Almanya'nın Çekoslovakya'yı istilası bu durumu birdenbire değiştirdi. Numan ertesi günü bana "Çekler'i yutacak mısınız?" sorusunu sordu. Durumu anlatma çabalarımın tümü sonuçsuz kaldı; zira savunulabilecek gibi değildi. Açıkçası, etnik birlik ilkesinden, yaşam alanı (*Lebensraum*) tezine geçilmişti ve bu durum Türkler tarafından kuşku ile karşılanıyor, anlaşıl- maz bulunuyordu. Numan bana: "Yaşam alanı nedir? Nerede başlar, nere- de biter? Sadece Almanlar'ın bir yaşam alanı mı var; yoksa biz Türkler'in de yaşam alanına hakkı var mı?" diye sordu. Bu son derecede haklı sorula- ra ne vevap verilebilirdi? Almanya'nın Yakın Doğu'daki eski siyaseti ve beklentilerine ilişkin -anılarda kalan- Bağdat Demiryolu hayaleti, geri planda bulunan tüm belirsizlikleri ile yeniden ortaya çıkıyordu. Tam bu sırada Almanya, Romanya ile bir ekonomik anlaşma imzaladı ve bu anlaş- ma Almanya adına müzakereleri yürüten Wohltat'ın adıyla "Wohltat An- laşması" olarak anıldı (*Wohltat Almanca'da "iyilik eylemi" anlamına gelir. Ç.N.*) Bu sözcükten hareket eden bir şakacı, şöyle bir kelime oyunu yaptı: "Akıl, çılgınlığa; (*Wohltat*) iyilik ise felakete dönüştü". Söz konusu Anlaşma, o za- mana kadar yapılan ticaret anlaşmalarından farklı olarak Romanya'nın maden kaynaklarının ve ormanlarının Alman şirketleri tarafından işletilme- sini öngörüyordu. Bu nedenle o anlaşma bağımsızlıklarına ve egemenlikle- rine her zaman düşkün olan Türkler tarafından bir "müstemele paktı" olarak değerlendirildi. Numan, bana, derhal, ileride Türkiye ile de benzer modelde anlaşmalar yapmak niyetinde olup olmadığını sordu. Bu konu- daki tereddütlerini giderdim, ama şüphe sürüyordu. Nasyonal sosyalizme karşı duyulan sevmelik güçleniyordu. Ama Berlin bu anlaşmanın Balkan- lar'da ve Yakın Doğu'da Bohemya'nın işgali kadar yıkıcı etkiler yarattığını anlamak istemedi. Bu konuda yazdığım raporlar beni von Ribbentrop (*Di- şışleri Bakanı. Ç.N.*) nezdinde sevimli kılmamaktaydı. Ritter beni telgrafla- rımda daha dikkatli olmam konusunda uyardı.

Nasyonal Sosyalist programın özellikle milliyetçilik alanındaki bir çok bölümü Türkiye'de sempati ile karşılanmakla birlikte, ruhlarının derinlik- lerinde özgürlüklerine çok bağlı olan Türkler tüm diktatörlük sistemlerin- den nefret etmekteydiler. Unutmamak gerekir ki, o dönemin devlet adam-

larından olan Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Rüştü Aras ve daha pek çoğu Sultan Abdülhamit'e karşı demokratik ve liberal bayrak altında mücadele etmiş ve onu devirmiş bulunan Jön Türk hareketine katılmışlardı. Bu çevreler eğitimlerinin gereği olduğu gibi, siyasal inançlarının da icabı olarak, nasyonal sosyalist diktatörlüğü de İtalyan faşizmini de Rus bolşevizmini de reddediyorlardı. Devleti yeniden kurarken ve anayasayı hazırlarken, Batı modeli demokrasiyi körükörüne aynen almamış ve parlamento karşısında yürütme erkine çok güçlü bir rol ayırmış olsa bile, Türkiye gene de bir demokrasi idi ve sınırlarının dışında bir Batı demokrasisi olarak mütalaa edilmeye önem veriyordu. Buna, Avrupa'da dengenin Almanya'nın gücünün çok artması sonucunda bozulması ve bu durumun İtalya'nın Akdeniz'deki ve Balkanlar'daki tutumuna yansması korkusu ekleniyordu. Türkiye kendisinin sadece bir Yakın Doğu ülkesi olmadığını, -Avrupa'daki toprakları Trakya'da 1911-1912 Balkan Savaşı sonucunda azalmış olsa bile- güçlü bir Balkan Devleti olarak, her zamandan beri Avrupa'ya ait bulunduğunu düşünüyordu.

İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali ve Bunun Türkiye'deki Etkileri

Türkiye'nin ülkeye barış yanında, bağımsız ve tarafsız bir tutum sağlayan yapıcı ve verimli bu dış politikası Nisan 1939'da birden tehlikeye düştü. O yılın Paskalya yortusu sırasında Numan bizde öğle yemeğindeyken acele ile telefona çağrıldı. Bir kaç dakika sonra yüzü bembeyaz ve ciddi bir ifade ile beni köşeye çekti ve İtalya'nın Arnavutluk limanlarını bombaladığını ve İtalyan kuvvetlerinin ülkeyi istilaya hazırladıklarını söyledi. Numan bu zararlı hareketin Türkiye'nin Reich ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyeceğini hemen anlamıştı ve bana "Aziz dostum, bütün çalışmalarımız boşa gitti" dedi.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkler'in yaklaşık yirmi yılda güçlkle oluşturdukları güvenlik sistemini temelinden sarsacaktı. Balkanlar'da barışın korunmasının ana koşullarından biri olan, büyük güçlerin Balkanlara müdahale etmemesi koşulu ortadan kaldırılmıştı. İtalyanlar'ın, eylemlerinin bir bastırma harekâtı olduğunu ve İtalya'nın toprak ilhakı gibi bir amacı bulunmadığını ısrarla söylemeleri, kullandıkları askeri kuvvetin çokluğu nedeniyle alay konusu ediliyordu. Numan bana, bu ufak ülkede girişilecek bir tenkil harekâtı için iki tabur askerin yeterli olacağını belirtti. Daha sonraki aylarda İtalya'dan oraya yirmi tünden fazla asker gönderildi. Güney batı yönündeki yollar stratejik amaçlarla yeniden yapıldı. İtalya'nın bu bölgeyi Boğazlar'a yönelik olarak yapacağı yeni hareket girişimleri için atlama tahtası

olarak kullanmak istediği açıktı. Kont Ciano'nun ve İtalyan temsilcilerinin kışkırtıcı tutumları Türkler'in kuşkularını doğruluyordu. Durumu ağırlaştırılan bir başka neden Arnavutluk'un bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmuş bulunması ve orasının Türkiye tarafından yabancı memleket değil, kardeş bir ülke ve millet olarak mütalaa edilmesiydi.

Alman diplomatlarının, doğru da olsa, bu saldırıdan habersiz oldukları konusunda Türkler'i inandırmaları güçtü. Bize inansalar bile bu gelişmelerden çıkaracakları sonuç, bizim de Türkiye'ye karşı hasmane planları konusunda İtalya'yı durdurmaya gücümüzün yetmediği veya aramızdaki ittifak nedeniyle Mussoloni'nin planlarını veto edemeyeceğimiz yolundaydı. Türk Başbakanı bu konuda bana şunları söyledi: "Almanya'nın Berlin-Roma mihverı konusunda içinde bulunduğu güç durumu anlayışla karşılamakla birlikte, İtalya'nın Arnavutluk'taki tutumunda, Almanya'nın ne yazık ki, İtalya lehine ve Türkiye'ye karşı tutum takındığı sonucunu çıkarmak zorundayız. Almanya İtalya'ya 10 verirken, Türkiye'nin notunu 3'te bırakmıştır. Mussolini Hükümetinize haber vermediyse, bu bir kez daha göstermektedir ki İtalya, Almanya'nın görüşünü göz önünde tutmak ihtiyacını duymamaktadır". Özel konuşmalarımızda Türk dostlarımız, Avusturya'nın ilhakını kabul etmesine teşekkür etmek amacıyla Hitler'in bu konuda Mussoloni'nin ellerini serbest bıraktığını ima ediyorlardı. Alman basınının İtalyan hareketını olumlu karşılaması bu yorumun doğruluğu konusunda kanıt gösteriliyordu.

Batılı devletler, Mihver güçlerinin etraflarını sarmaya yönelik politikalarının içine Türkiye'yi de alma projelerinin gerçekleşmesi için önlerine beklemedikleri kadar büyük bir şans çıktığını derhal anladılar. İngiltere, Prag'ın işgalinden sonra, Polonya, Romanya ve Yunanistan, Mihver devletleri tarafından tehdit edildikleri takdirde, bu ülkeler lehine askeri müdahalede bulunmayı taahhüt etmişti. Fransız Hükümeti de benzer güvenceler sunmuştu. Aynı zamanda, Moskova ile Mihver devletlerinin etrafındaki çemberi tamamlamak için görüşmeler yapılıyordu. Arnavutluk'un işgalinden sonra benzer öneriler Türkiye'ye de sunuldu. Ortam Batılı devletlerden yanaydı. Türkiye kuzey batı sınırını korumak istiyorsa bunu Mihver devletlerinin rakipleri olan güçlerle anlaşarak sağlayabilirdi. Türkiye güne kadar büyük özenle sürdürdüğü tarafsızlık politikasını terketme zorunda olduğunu görüyordu. Ama, başka bir seçenek bulunmadığı da ortadaydı.

Türkiye'nin, tasarlanan koalisyonun Doğu ve Batı blokları arasındaki bağlantıyı sağlayan halka olarak, hem Batılı güçler, hem de Sovyetler Birliği bakımından büyük önemi vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu halka açık kalmıştı ve anılan eksiklik, Batılı ülkeler olan İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'dan geçerek çökmekte olan Rusya'nın yardımına koşmalarını engellemişti. Türkiye'nin Merkez devletleri yanında yer alması Gelibolu felaketinin yaşanması sonucunu vermişti ve Çanakkale'den geçme girişimi de sonuçsuz kalınca Rusya İmparatorluğu düşmüştü. Şimdi bu açığı kapatmanın daha da önemli olduğu anlaşılıyordu. İskandinavya ve Kuzey Denizi'nden geçen yol yılın bir çok ayında kullanılamıyor ya da bunun için büyük güçlüklerin aşılması gerekiyordu. Klasik bağlantı Boğazlardan geçmekteydi. Böylece, siyasal, askeri ve teknik nitelikli tüm avantajlar burada düğümleniyordu. Büyük Britanya, Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Massigli'nin, Poincaré'nin öğrencisi ve Almanlar'ın düşmanı olarak İngiliz girişimine katılacağını ve Hükümetini bu sürecin gerekliliğine ikna edeceğini bilme şansına sahipti. Adı geçen, esasen çözülme aşamasına doğru yönelmiş bulunan Hatay (*İskenderun Sancağı*) sorununun Fransızlar tarafından verilen yeni ödünlerle tam olarak çözümüne ve böylece Türkiye ile işbirliğini engelleyen manianın kalkmasına yardımcı oldu. Aktif ve becerikli bir Büyükelçi olan Massigli için Hatay sorunu ile İttifak Anlaşması önerisini birlikte sunmak kolay oldu. Geriye Sovyetler Birliği'ni Ankara'ya doğru benzer bir adım atmaya ikna etmek kalıyordu. Bir iki direnmeden sonra Moskova Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'i İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ortak müzakerelere katılmak üzere Ankara'ya göndermeğe razı oldu.

İngiliz-Fransız-Türk Pakti

Arnavutluk'un işgalinden hemen sonra başlayan bu müzakereler büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Ancak, biz gelişmelerden günü gününe bilgi sahibi oluyorduk; zira Türkler'in Londra, Paris ve Moskova ile teati ettikleri telgraflar Berlin'de deşifre ediliyordu. Ankara'da bile güvenli bilgiler elde etmek mümkündü. Bizim için çalışmasını sağladığımız bir Türk Dışişleri Bakanlığı memuru müzakerelerin önemli belgeleri ile taslakları bize ulaştırıyordu. Cicero olayında olduğu gibi, Berlin'de bu raporların gerçek belgeler olup olmadıkları konusunda tereddütler vardı; ancak sonradan telgraflarla karşılaştırılınca sahici oldukları anlaşıldı.

Böylelikle, müzakerelerin başından itibaren Türkler'in, ülkenin onuruna ve egemenliğine aykırı olduğu gerekçesiyle büyük devletlerin, kendi-

lerine, Polonya, Romanya ve Yunanistan'a sundukları gibi bir güvence vermelerini reddettiklerini biliyoruz. Dışişleri Bakanı Numan ile yaptığım ve müzakereler konusunda bazı şeyleri bildiğimi hissettirdiğim bir görüşmede, Türkiye'ye böyle bir garanti verilmesini reddettiklerini kabul etti, esasen böyle bir güvencenin gerçek bir tehdit karşısında bir koruma sağlamayacağını belirtti. Türkler'in ulusal özsaygısı ve bu eski büyük devletin prestiji, tam eşitliğe dayalı bir anlaşma yapılmasını gerektiriyordu.

Biz de iyi hazırlanmış bir karşı saldırı ile bu müzakerelerin gidişini bozmaya veya mümkün olduğu takdirde başarısızlığa uğratmaya çalışıyorduk. Önemli Türk şahsiyetleriyle yaptığımız çok sayıda görüşme ile muhataplarımıza Alman siyasetinin genel hedeflerini ve özellikle Türkiye ile ilgili Alman planlarını anlatmağa ve onları Almanya'nın, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına zarar verme niyetinin bulunmadığı hususunda ikna etmeğe çalışıyorduk.

Gereğçelerimiz etkili olmakla birlikte, istenen sonuçları sağlamadı, zira Berlin, ısrarına rağmen, bir İtalya saldırısına karşı Büyükelçiliğimizin Türkiye'ye açık güvence sunmasına izin vermedi. Türk devlet adamlarının sürekli olarak bu konuyu gündeme getirmeleri ve dostluk söylemlerimizin doğruluğu ve samimiliği konusundaki Alman tepkilerini ölçmek istemeleri mantıklı bir davranıştı. Bunu anlayışla karşılamak gerekiyordu. Ama, kuşku devam etti. Alman Hükümetinin ve özellikle Ribbentrop'un, Hitler'in ellinci yaş günü münasebetiyle Berlin'e giden önemli bir Türk heyetinin orada bulunmasından yararlanarak siyasal görüşmeler yapmaması ile bu kuşkular arttı.

Siyasal atmosfer her hafta daha ağırlaşmakla birlikte, Nisan 1939'da bir hava ulaşım anlaşması imzalandı ve Ekim 1938'de yapılan kredi anlaşması onaylandı. Ama, bu arada İtalyanlar, İngiltere-Fransa-Türkiye arasında müzakere edilen anlaşmanın yapılmasını önlemeğe yönelik Alman çabalarını boşa çıkarmak için herşeyi yapıyorlardı. İtalya Türkiye'yi kendisine olası bir düşman olarak görüyor ve Türkiye'nin düşman saflarına geçmesinin Alman-Türk ilişkilerini bozmasını ve hatta koparmasını ümid ediyor, bunun sonunda Türkiye'ye karşı bir Alman-İtalyan ittifakı oluşturulmasını bekliyor, bunun İtalya'nın Boğazlar ve Anadolu konusundaki planlarının gerçekleşmesini kolaylaştıracağını sanıyordu.

1939 yılı sonunda Herr von Papen Ankara'ya Büyükelçi olarak geldi. Bana üçlü İngiliz-Fransız-Türk Paktı müzakerelerinin başarısızlığa uğratılmasının ümid edilip edilemeyeceğini, böylece bir savaş halinde Türki-

ye'nin tarafsızlığının sağlanıp sağlanamayacağını ve Almanya ile dostluğun korunup korunamayacağını sordu.

“Evet, fakat bu uzak bir olasılık” yanıtını verdim. Von Papen ilk görüşmelerinden itibaren Başbakanı ve Cumhurbaşkanı, Almanya'nın dostluk duyguları konusunda ikna etmeğe çalıştı. Ama o da İtalyan tehditleri konusuyla ilgili sorulara verdiği yanıtlarda somut güvenceler sunma olanağına sahip değildi. Sonunda, Papen, daha önce benim de önerdiğim, Türkiye'ye istenilen güvencelerin verilmesi meselesini Berlin ile görüşeceğini bildirdi. Ama bu teklif Ribbentrop tarafından reddedildi.

12 Mayıs 1939 tarihinde, Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında bir geçici çerçeve anlaşma yapılması aşamasına böylece ulaşıldı. Konuyu bilenlerin şaşkınlıkla karşıladıkları husus Sovyetler Birliği'nin anlaşmayı imzalamamış olmasıydı. Filhakika Potemkin, Moskova'dan yeni talimat isteyeceği gibi inandırıcı olmayan bir gerekçe ileri sürerek, Ankara'yı iki hafta önce terketmişti. Bunun gerçek nedeni, Stalin'in Hitler ile bir anlaşma yapmaya çalışması ve ellerini bağlamak istememesiydi. Ama, İngiliz ve Fransızların politikası bu uyarıyı anlayamadı ve temsilcileri Moskova'da müzakerelere devam ettiler.

Geçici Üçlü Pakt, Balkanlar'da veya Akdeniz'de bir saldırı halinde, Tarafların birbirlerine karşılıklı olarak askeri destek sağlamalarını öngörüyordu. Pakt'ın imzalanmasından sonra von Papen Berlin'e durum hakkında bilgi vermek üzere çağırıldı. Numan (*Menemencioğlu*), talep ettiğim randevuyu 19 Mayıs günü özel ikametgahında verdi. Görüşmemize Elçi Esad Atuner katıldı. Bunun özel bir görüşme olması konusunda görüş birliğine vardık. Numan'a Hükümetimin beni Ankara'ya Alman-Türk ilişkilerini özellikle ekonomik alanda canlandırmak üzere gönderdiğini bildirdim ve Berlin'in Türkiye üzerinde hiç bir siyasi ihtirası bulunmadığını ve Bagdat Demiryolları gibi bir proje peşinde koşmadığını ilave ettim. Almanya bu konudaki içtenliğini modern Türkiye'nin kurulmasından beri, yani 15 yıldır isbatlanmıştı. Biz Türkiye ile işbirliğine verdiğimiz önemi, Türkiye ekonomisinin canlanması için sağladığımız kredilerle, malzeme göndererek, Türk ihracatına pazar yaratarak ve ikibine yakın Alman uzman yollamak suretiyle kanıtlamıştık. Türk tarımının modernizasyonunun entellektüel kurmayı olan Ankara'daki Ziraat Okulu sadece Alman üniversitelerinin yardımıyla kurulmuş, faaliyet göstermiş, böylece milyonlarca Türk çiftçisinin hayat düzeyi yükseltilmişti. Amacımızın Güney Balkanlar'da ve Yakın

Doğu'da barışın güvencesi olarak güçlü ve bunun sonucu olarak bağımsız bir Türkiye yaratmak olduğu çıktı.

Numan, benimle aynı samimiyetle konuşacağını söyledi. Nasyonal-Sosyalist hareket pek çok alanda anlaşılabilir olmakla birlikte, Türk politikası her zaman Versailles Anlaşmasını kınamış ve özellikle 1933'ten bu yana Almanya'nın yeniden ayakları üzerine kalkmasını selamlamıştı. Bu nedenle Alman askeri egemenliğinin yeniden kurulması, Saar topraklarının Almanya'ya bağlanması, Ren bölgesinin yeniden işgali, Avusturya'nın - hatta bazı çekincelerle de olsa- Südet topraklarının ilhaki anlayışla karşılanmış ve doğru bulunmuştu. Alman revizyonizminin etnik temeli Türkiye'ye Almanya'nın genişleme arzusunun sınırlarını göstermiş ve kontrolsüz bir genişlemenin doğuracağı korkuları frenlemişti. Ama, etnik esasın bir kenara bırakılarak, Nisan 1939'da Çekoslovakya'nın işgali ve Romanya ile yapılan ekonomik anlaşmada pratik uygulamasını bulan, belirsiz ve son derecede kaygı verici bir "yaşam alanı" (*Lebensraum*) kavramının ortaya atılması o zamana kadar Alman dış politikasına karşı duyulan olumlu duyguları sarsmıştı. Ama, Türkiye için önemli olan İtalya idi. Türkiye on yıllardır kendini İtalyan tehdidi altında hissetmekteydi.

Almanya'nın politikası konusundaki endişeleri ortadan kaldırmaya çaba harcıyordum. Tabiiyle, Türkiye'nin Almanya ile savaşa girmek istemediğine kanî idik; ama üçlü Pakt yapıldığı şekilde uygulamaya konursa, Türkiye, kendine rağmen, Almanya'ya karşı bir savaşa sürüklenebilecekti. Bu nedenle anılan anlaşmadaki savaş nedeni (*casus belli*) şartının uygulanmasının açık bir şekilde sınırlandırılmasına gereksinim olduğunu düşünüyorduk. Anlaşmanın önüne geçemesek bile, hiç olmazsa uygulanmasının Doğu Akdeniz'e hasredilmesini ve Balkanlar'ın Pakt dışında bırakılmasını tavsiye ediyorduk. Ayrıca, Almanya ile bir saldırmazlık paktı yapılmasını teklif ettim. Böylece Türkiye'nin büyük devletler ile ilişkisinde mevcut olan ve Üçlü Pakt ile bozulmuş bulunan denge yeniden kurulabilir ve Alman endişeleri ortadan kaldırılabilirdi.

Bundan yaklaşık iki yıl sonra 18 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da bir Alman-Türk Dostluk Paktı imzalandı; bu pakt esas itibarıyla, Âkit Tarafların birbirlerine saldırmaktan vazgeçmeleri esasına dayanıyordu. Bu sonuca ulaşabilmek için, iki yıl, sürekli ve varılacak amacın bilincinde olarak yapılan ciddi bir çalışma gerekti.

Papen, Berlin'den her olanağı zorlayarak üçlü anlaşmanın nihai olarak imzasını önlemek veya mümkün olduğu kadar geciktirmek ve en azın-

dan anlaşmanın sadece Doğu Akdenizde uygulanmasını sağlamak talimatı ile dönmüştü. Berlin, anlaşmanın Balkanlar için geçerli olmasından vazgeçilmesini istemekte, aynı zamanda Türk tarafının takınacağı tutumun iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde ciddi etkileri olacağını belirtmekteydi. Büyükelçiliğin uyarılarına rağmen, Ekim 1938 tarihli Kredi Anlaşması Reichtag'a sunulmadı; Türkiye bu anlaşmayı onaylamış, Almanya ise onaylamayı ertelemişti. Türkiye'nin Ekonomi Bakanını Berlin'e gönderme teklifi Ribbentrop tarafından kabaca reddedilmişti. Alman Dışişleri Bakanlığının, kanımızca son derecede verimsiz olan bu politikasını değiştirmeye boşuna gayret ediyorduk. Türkler'i ve onların hastalık derecesine varan kuşkuculuğunu bilen herkes, Türkler'in tehdit ve mukabele bilmisil politikamıza ancak durumlarını daha da katılaştırarak yanıt vereceklerine inanmıştı. Ekonomik yaptırımlar konusunu ele almak ve yürürlük süresi dolacak olan ve yenilenmesi Ağustos 1939 için öngörülen Denkleştirme Anlaşması çerçevesinde Türkler'e sunulacak bir asgari program konusunu incelemek için toplantılar yapılmaktaydı. İzinde bulunduğum bir sırada Alman karşı teklifleri konusundaki görüşümü bildirmek üzere Berlin'e çağırıldım. Son toplantıda Ribbentrop'un temsilcisini çok rahatsız eden, ama toplantıya katılan diğer kimselerin muzipce keyif almalarını sağlayacak bir şekilde, Dışişleri Bakanının ifadelerinin hepsine, bir kaç önemli nokta dışında katıldığımı beyan ettim. Bu sözlerim tabiatıyla derhal Ribbentrop'a nakledildi ve önce gözden düşmem, nihayet bana karşı düşmanca hareket etmesi sonucunu verdi. Berlin'de Weizsaecker, Ritter, Wiehl Funk, Reichbank Müdürü Punk ve daha pek çok önemli şahsiyet ile yaptığım görüşmelerde Alman karşı önerilerini yumuşatmağa çalıştım. Bütün ilgililer bana hak verdiler, ama görüşlerini Ribbentrop'a kabul ettiremediler. Ayrıca, başta Keitel olmak üzere askerler devreye girdiler ve Türkiye'ye ağır savaş malzemesi verilmesine karşı çıktılar. Hitler soruna gerçekçi bir biçimde bakmakla birlikte, Ribbentrop kendi görüşünü ona kabul ettirmeyi başardı. Nihayet, benimle yaptığı ve emir verme üslubu ile gerçekleşen bir görüşmede, Türkiye'nin Almanya'dan ileride bize karşı kullanmak üzere silah istemesinin ahlâka aykırı olduğunu söyledi. Verimsiz ve tatminkar olmayan görüşmelerden sonra, Weizaecker, Funk ve Woermann vasıtasıyla koşulların yumuşatılmasını sağlamaya çalıştım. Onlara alaycı bir şekilde "Programda bir eksiklik var. O da Türkiye'nin taleplerimizi kabul ettikten sonra İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini kesmesi ve altınlarının bulunduğu kasayı da bize teslim etmesi" dedim.

Türkiye'nin tepkisi tam beklediğim gibi oldu. Alman isteklerini dikkatlice ve üstleri kapalı bir biçimde sunmama ve hatta bazılarını sorumluluğu üstüme alarak geçiştirmeme rağmen, bu istekler sert bir şekilde reddedildi ve Alman-Türk Denkleştirme Anlaşması yenilenmedi. Türkler bakımından, Almanya gibi, yapılan anlaşmalara vefa göstermesini o zamana kadar övgü ile karşıladıkları bir ülkenin, şimdi açıkça kabul edilmiş ve kağıda yazılmış yüklenimlerle kendini bağlı hissetmediğini belirtmesi kabul edilemezdi.

Türk Hükümeti İngiltere ve Fransa ile müzakereleri sonuçlandırmadan önce, Saracoğlu'nun Moskova'ya yapacağı bir ziyaret ile Rus tutumunu açıklığa kavuşturmak istedi. Türk-Rus ilişkilerinin bu Paktın yapılması sonucunda bozulmayacağını güvencesi alınmak isteniyordu. Potemkin'in müzakereleri terketmesi Türkleri biraz kaygılandırmıştı. Saracoğlu, mümkün olduğu takdirde, uygulanan yöntem hakkında Ruslar'ın onayını almak istiyordu. Ama Moskova'da karşılanış şekli bile bu amaca varılmasının mümkün olmayacağını göstermişti. Bir hafta boyunca bekleme odasında bekletildi. Kendisine metroyu gösterdiler, tarım fuarına götürdüler, ona bir opera bileti bile verdiler, ama yöneticilerle, özellikle Stalin ile görüşemiyordu. Sonunda bu görüşme sağlanınca, Stalin, Saracoğlu'nun önüne ağır koşullar koydu. Boğazlar Anlaşmasının Rusya lehine değiştirilmesini istiyordu; Çanakkale'de bir destek üssü talep etmekteydi; Türkiye'nin doğusunda Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini istemekteydi; ayrıca Türk dış politikası Sovyetler Birliği'ni açıkça desteklemeliydi. Aynı tarihte Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktını akdetmek için Moskova'da bulunan Ribbentrop ta Saracoğlu ile görüşmeyi kabul etmeyince, Türkler Rus koşullarının onun onayı alınarak ileri sürüldüğü sonucunu çıkardılar. Numan, Ribbentrop'un, daha önce Alman-İtalyan Çelik Mihver Paktı karşılığında yaptığı gibi, 23 Ağustos Alman-Sovyet Anlaşması karşılığında Türkiye'yi Moskova'ya sattığı yolundaki görüşünü açıkladı. Bu varsayımın yanlış olduğu daha sonra anlaşıldı. Ama Berlin bu korkuları silmek için bir şey yapmadı.

Türkiye Tarafsız Kalacak Mı ?

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile, Türkiye'nin savaş dışında kalıp kalmayacağını veya üçlü Pakt gereğince İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılıp katılmayacağını bilmemiz gerekiyordu. Ankara ve Berlin'deki diplomatik çevreler tümüyle karşıt görüşler ileri sürülüyorlardı. Çoğunluk, Türkiye'nin tarafsızlığını korumasının adeta olanaksız olduğunu düşünüy-

yordu. Berlin de kötümserdi. Eşime telgraf çekerek, henüz iki yaşına gelmemiş olan oğlumla birlikte yanıma gelmesini istediğimde, Alman Dışişleri Bakanlığı kendisine bu seyahate çıkmaması yolunda telkinde bulundu. Macar Elçisi beni Türkler'in Eylül ayında savaşa girecekleri konusunda iknaya çalıştı. Buna rağmen, bir kaç gün sonra Türk Başbakanı, Parlamentosunda Türkiye'nin savaş dışında kalacağını ve kendisini savaşmayan taraf olarak gördüğünü beyan etti. Bununla birlikte, Ankara'da, Türkiye'nin sempatisinin Batılı güçlerin yanında olduğu açıkça söyleniyordu. Ama bu Türk halkının çoğunluğunun görüşü değildi. Türk köylüsü ve Türk askeri Almanya'nın lehindeydi ve bu durum savaşın sonuna kadar değişmedi.

1939-1940 kışında Ankara'daki duruma göre, bir yanda üçlü Anlaşma ile bağlı olan Fransa, İngiltere ve Türkiye, Almanya, Rusya ve biraz daha mesafeli olarak İtalya'ya karşı cephe oluşturuyorlardı. Polonya'ya karşı girişilen Yıldırım Harekatı Ankara'daki resmî çevreleri ve Türk kamuoyunu etkilemişti. Almanya ile Rusya arasındaki Anlaşma ve ufukta gözüken Polonya'nın paylaşılması projesi sürekli olarak artan kuşuklara neden oluyordu. Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Massigli bu durumdan yararlandı. Derinliği bulunan irdelemesinin temeli şu düşüncedydi: "Fransa ikinci bir cephe açılması suretiyle rahatlatılma ihtiyacını duymaktadır; bu nedenle Yakın Doğu'da bulunan General Weygand'ın komutasındaki Fransız ordusunun desteği ile ve Türkiye'nin, Yunanistan'ın ve olanak varsa Yugoslavya'nın ve Romanya'nın yardımıyla Balkanlar'da ikinci bir cephe açılmalı ve önemli miktarda Alman kuvvetinin oraya bağlanması sağlanmalıdır. Türk ordusu kilit rolü oynayacaktı; bu hareket belirli bir anda Bakü'deki petrol rezervlerine yapılacak bir hava saldırısı ile başlatılacaktı." Plan tamamen ütöpik değildi, ama, ancak Türkiye'nin aktif katılımı ile gerçekleştirilebilirdi. Türkler tereddüt ediyorlardı. Massigli ısrar ediyor ve yavaş yavaş sabırsızlanıyordu. İsviçre Elçisine, "Türkler katı, ama sonunda onları ikna edeceğim" dedi. İngiltere Büyükelçisi, Fransız meslektaşının çabalarını büyük bir coşku göstermeden destekliyordu. Massigli, Türkler üzerindeki baskısını arttırarak, onların kuşuklarını uyandırma yönünde büyük bir psikolojik hata yaptı.

Bizim karşı saldırımız yavaş yavaş etkili olmağa başladı. Türkler'i, tarafsızlıklarından Batılılar lehine vazgeçmenin, onları sadece İtalya'ya değil, ama Almanya ile ve muhtemelen Sovyetler Birliği ile bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya bırakabileceği ve böylece büyük kayıplara uğramaları sonucunu vereceği hususunda ikna etmek gerekiyordu. Bu nedenle 1939-1940 kışında hem görev konusunda, hem de sosyete ilişkilerinde Ruslar ile yakın

temas içinde bulunduğumuz izlenimini vermeğe çalıştık. Bu konuda başarı sağladık. Rusça bilgim bu konuda bana çok yararlı oldu. Rus Büyükelçisi, Rusça dışında sadece Türkçe bildiği için, benimle ana dilinde konuşmaktan memnun oluyor ve diplomatik davetlerde hemen yanıma geliyordu. Bu benim çok işime yaramaktaydı. Bu arada, biz Massigli'nin çabalarını bildiğimizi hissettiriyor ve Türk dostlarımıza böylesine tehlikeli bir maceraya atılmamalarını tavsiye ediyorduk. Türkler üçlü paktın, kendilerini Sovyetler Birliği ile bir savaşa girme riskinin bulunması halinde ittifakın vecibelerinden kurtaran protokolüne yollama yaparak Massigli'nin önerisi hakkında kesin bir tavır almaktan ustalıklı sınırlıydılar. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan ilk Alman-Türk ilişkileri krizi atlatılmış oldu.

Şimdi herkes, sabırsızlıkla 1940 ilkbahardaki gelişmelerin batı cephesine neler getireceğini beklemekteydi. Büyükelçiliğimizin, İsveç Kralı ve Hollanda Elçisi yoluyla batıdaki kanlı hareket başlamadan, bir uzlaşmaya varılmasını sağlayacak diplomatik girişim çabaları, Hitler'in ve Ribbentrop'un direnci ve İngiltere'nin duraksaması nedeniyle başarı kazanamadı. Norveç'e karşı girişilen hareket herkesi şaşırtdı, ama Türkleri duysuz bıraktı. Aldığım talimat gereğince Türk hükümetinin tepkilerini öğrenmek amacıyla Dışişleri Bakanı Numan'ı ziyaret ettim; acı alaylı bir ifade ile " Allah insanları cezalandırmaya karar verdiyse, bunu güneyde yapacağına kuzeyde yapması daha iyi " dedi. Yapılan hareketin gözüpekliği hayret ve beğeni duyguları doğurdu; rakiplerimizin tepkisindeki yavaşlık, Batının askerî olanakları konusunda ilk kuşkuların ortaya çıkmasına neden oldu. Fransa'daki yıldırım hareketının başarısı bu izlenimi güçlendirdi. Ruslar beklenmeyen bir tepki gösterdiler. Polonya'daki zaferden memnun olmuşlardı. Ama şimdi yüzleri asılmıştı. Batıdaki hareketin böyle bir gelişme göstermesini beklemiyorlardı. İtalyanlar artan bir biçimde cesaretlendiler ve Fransa'ya karşı savaşı onlar kazanmışçasına Türkler'e yukardan bakıyorlardı. Bizi Türkler'e karşı bir harekate sokma gayreti içindeydiler. İtalyan Büyükelçisi Peppo bana sürekli olarak " Türkler Fransa ve İtalya ile yaptıkları ittifakın bedelini ödemeliler" diyordu.

İtalya'nın bu haftalarda belirmeğe başlayan savaşa girmesi olasılığı Alman-Türk ilişkilerinde yeni ve kesin bir krize yol açtı. İtalya'nın savaşa katılması ile, hiç kuşkusuz, ittifakın klasik kuralları işleyecek, bu da üçlü Pakt gereğince Türkiye'nin silahlı desteğini gerektirecekti. Bu kuşkusuz bizim yararımıza değildi. Türkler gizli bir suskunluk içindeydiler. Sorduğum bir soruya Numan (Menemencioğlu) "Anlaşmalardan doğan vecibelerimize sadık kalacağız" yanıtını verdi. Bu arada Ruslar'ın tutumu 1939

sonbaharındaki kadar açık değildi. Belki Moskova'nın çıkarları Türkiye'nin savaşa girmesinden yanaydı. Çıkarlar yumağındaki bu değişiklik nedeniyle, Üçlü Pakta ekli protokole yapılan gönderme etkisini yitirmişti. Ankara, İtalya'ya savaş ilan ederse, Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini keserse, Anadolu'da yakıt deposu vb. amaçlarla müttefiklere destek noktaları tahsis eyleser nasıl bir tepki göstereceğimizi öğrenmek istiyordu. Berlin'in yanıtı hiç bir yoruma yer bırakmayacak derecede kesindi. Weizsäcker Türkler'e, böyle ince ayırtılara (*nüanslara*) hiç bir anlayış göstermeyeceğimizi söylememiz talimatını verdi. Anadolu'da destek noktaları tahsis olunması, hiç kuşkusuz düşman gemilere karşı hava saldırıları yapılmasına ve sonuçta Türk topraklarına da havadan saldırılması sonucunu doğuracak, böylece taraflar er veya geç savaşa sürüklenecekti. Ama, Türkler'i kesin niyetlerini belli etmeğe nasıl zorlayacaktık? Yürütülmekte bulunan ekonomik müzakerelerin hızlandırılmasını önerdim. Ankara Almanya ile böylesine önemli bir ticaret anlaşması yapmağa razı oluyorsa, bu Türkler'in savaşa girmeğe niyetleri bulunmadığının bir işareti sayılırdı. Kaynağını Berlin'den alan güçlü bir dirençten sonra bu plan kabul edildi. Türk Ticaret Bakanı ile görüşmelere yeniden başladım. Böylece, Türkler hiç bir neden göstermeden Anlaşmayı reddetme veya imzalama seçenekleri ile karşı karşıya bırakıldılar. Ankara'daki kordiplomatik çevreler, bu diplomatik valsi ilgi ile izlemekteydi. Basındaki haberlere göre İtalya'nın savaşa girmesi gün meselesiydi. Bir öğlenden sonra, Ticaret Bakanı bana Anlaşmayı imzaya hazır olduğunu, ama siyasi durum nedeniyle Cumhurbaşkanı'nın onayını almak ihtiyacını duyduğunu söyledi. Büyükelçilikte sabahın birine kadar bekledik. Nihayet, Dışişleri Bakanlığının Ticaret Anlaşmaları Bölümünün müdürü geldi ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün onay verdiğini bildirdi. Bu haber Batılı devletleri derin bir düş kırıklığına uğrattı ve gelişmenin anlamını derhal kavrayan Massigli'nin bir öfke krizi geçirmesine yol açtı. İtalyanlar'ın tepkisi de olağanüstü denilebilecek ölçüde oldu. İtalyan Büyükelçiliğindeki Ciano taraftarları üzüldüler, zira bunlar Alman askerlerinin Anadolu'yu İtalya için istila etmesinden memnuniyet duyacaklardı. İtalya iki gün sonra savaşa girdi. Türkler tarafsız kaldılar. İtalya Büyükelçisi Peppo göğsünü şişiriyor, alınan sonucun kendi politikasının sonucu olduğunu belirtiyor: "Yumruk atmakta tereddüt etmeyeceğimizi göstermemiz yeterli oldu" diyordu. Türkiye'nin savaşa girmemesi için harcadığım onca çabadan sonra kendisini yerine oturtma hakkına sahip olduğumu düşündüm; sesimi yükselterek: "Türkiye'nin savaşa girmemiş bulunması, Alman diplomasisinin ihtiyatlı ve sürekli gayretlerinin ve Ağustos 1939 Alman-Rus Anlaşmasının dolaylı sonucudur; bunun yüksek bedelini de İtalya değil, Almanya öde-

miştir” dedim. Türkiye’de İtalya’ya karşı duyulan nefret artıyordu. Ribbentrop, bu durumdan yararlanarak Saracoğlu’nu düşürebileceğini sandı. Almanya’nın Paris’i işgali sırasında Fransız Dışişleri Bakanlığında ele geçirilen ve 1939-1940 kışında Türk Bakan ile Massigli’nin yaptığı görüşmelerle ilgili raporları yayımladı. Alman basını bu işarete uydu ve Saracoğlu’nun ayrılmasını talep etti. Bu aptalca ve davranış inceliğinden yoksun girişimi önleme çabalarımız boşa gitti. Bütün bu gelişmeler Saracoğlu’nun İnönü tarafından görevde tutulması ile sonuçlandı. Bu, Ribbentrop’un saldırılarına karşı gösterilen bir tepkiydi.

İtalya, Balkanlar’daki planlarının heveslerini gerçekleştirme zamanının geldiğini düşündü. Yunanistan’a saldırı işaretleri ufukta gözükmeğe başlamıştı. Bu saldırı Ekim 1940’ta başladığı zaman, Alman-Türk ilişkilerinde savaşın başlangıcından itibaren yaşanan üçüncü kritik duruma gelindi. Türkler, Üçlü Pakt’ta kayıtlı üstünimlerinden ayrı olarak, eski Balkan Antantının devamı olan Türk-Yunan Anlaşması ile özel yükümlülükler üstlenmişlerdi. Bu kez İngiltere ve Fransa, Yunan Büyükelçisinin ve Yugoslav Elçisinin de katılması ile Türkiye’nin şimdi oluşmuş bulunan Balkan cephesine iştirakini sağlamak için hararetle çalışıyorlardı. Türk parlamentosunun ve kamu oyunun görüşü bu çabaların da ilerisindeydi. Basın, hiç bir kuşkuya yer vermeyecek şekilde, kahraman Yunan ulusunun zafere ulaşmasını ve bu güç mücadelede Yunanistan’a yardım edilmesini istiyordu. 1 Kasım 1940 tarihinde, Parlatentonun açılışında konuşan Cumhurbaşkanı, Türk hükümetinin İtalya’ya karşı savaşa girmeyi ciddi olarak düşündüğünü söyledi. Numan, İtalyanlar’ın, Türkiye-Yunanistan arasındaki Meriç Nehri sınırına varmaları halinde Türkiye’nin savaşa gireceğini bana söyledi; ama bu kısa zamanda gerçekleşemeyecekti: “Göreceksiniz, Yunanlılar sadece kendilerini başarı ile savunmakla kalmayacaklar, üstelik İtalyanlar’ı mağlup edecekler” dedi. Gelişmeler ona hak verecekti. Harekatın girdiği mecra ve bizim diplomatik girişimlerimiz Alman-Türk ilişkilerindeki bu ciddi krizin de atlatılması sonucunu verdi.

Alman-Türk Dostluk Paktı

İtalya’nın Yunanistan’a saldırısı Türkiye’yi savaşın eşğine getirmişti ve bu tehlike İtalya’nın askeri başarısızlığı sayesinde önlenebildi. İtalya’nın Türkiye ve Balkanlar’a yönelik planları nedeniyle, Türkiye’ye karşı bir savaşa sürüklenmekten kurtulmak istiyorsak, Türkiye ile ilgili siyasetimizi, İtalya siyasetimizden ayırmamız gerekmektedir. Bu nedenle 1940 Kasım ayında von Papan’e Türkiye ile bir dostluk ve saldırmazlık paktını müzake-

re etmemizi önerdim. Durum müsaitti. Fransa uğradığı felaketten sonra bilfiil savaş dışı kalmıştı; Avrupa'da karşımızda sadece İngiltere vardı. Fransa'nın düşmesinden sonra Üçlü Pakt, bir değişiklik yapmağa gerek bile kalmadan fiiliyatta bir İngiliz-Türk Paktı haline dönüşmüştü. Askeri durum nedeniyle, Ankara'nın, İtalya'nın Arnavutluk'u Mayıs 1939'da işgalinden sonra uzaklaştığı, büyük devletler arasında tarafsızlık politikasına dönmesi çıkarlarının gereği idi. İtalya'nın Yunanistan'da uğradığı yenilgi, Türk ordusunu, bir İtalyan saldırısından ancak Almanya katıldığı takdirde çekinmesi gerektiğine ikna etmişti. Türk diplomasisinin gayretleri böyle bir olasılığı önlemeğe ve Türkiye karşısında Alman-İtalyan dayanışmasını zayıflatmaya yönelik olmalıydı.

Bununla birlikte Reich, işin başında, Türkiye ile (Almanya arasında) dostluk ve saldırmazlık paktı önerimize özel bir ilgi duymadı; Türkiye'ye, Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak önerilmesi gibi, hem psikolojik, hem de siyasal bakımdan başarı şansı hiç bulunmayan bir karşı teklif yaptılar. Kesin bir red cevabı alınacağı belli olan böyle bir önerinin Türkiye'ye, gayri resmi olarak bile sunulamayacağı açıktı. Nihayet, Ribbentrop'un adeta kerhen verdiği, yazılı metin bile sunmadan Türkler'le görüşme yapılması talimatını aldık. Türkler'in gösterdiği tepki Büyükelçilik ile Alman Dışişleri Bakanlığı arasında şiddetli bir telgraf teatisine neden oldu ve bu yazışmadan Ribbentrop'un bir Alman-Türk saldırmazlık paktı konusuna istemeyerek razı olduğu ortaya çıktı. Sonunda, seçenekler halinde Berlin'e bazı taslaklar sunmamıza izin verildi.

Bu arada, Şubat-Mart 1941'de Almanya Balkanlar'ı istilaya başlamıştı. İtalyan'ın Yunanistan'da uğradığı feci yenilgi, Balkanlar'da bir düşman cephesi oluşmasının önlenmesini gerektiriyordu. Alman tümenlerinin Romanya'ya, daha sonra da Bulgaristan'a girdikleri haberleri Ankara'da git-tikçe artan bir sinirlilik havası doğmasına neden oldu. Müttefiklerin fısıltı propagandası, Süveyş'e giden yolda şimdi Türkiye'nin ve Yakın Doğu'nun istilasının hazırlandığı temasını işliyordu. Bazı Alman askerlerinin yanlarında bulunduğu anlaşılan Almanca-Türkçe sözlükler değerlendirmelerinde genelde akılcı ve ölçülü olan Türkler'in endişesini arttırıyordu. Bu nedenle Türkler'e Almanya'nın niyetlerini acilen anlatmak ve olası bir istila planına karşı gelmek çıkarımızın gereği idi. Büyükelçilikteki askeri ataşelerin elinde bir talimat yoktu. Bilgi istemek için çektikleri çok sayıda telgraf cevapsız kalmıştı. Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in Türkiye'yi ziyaret edeceği açıklandı; bu fırsattan yararlanarak Türkler'i bir saldırıya ikna etmeyi ve onların yardımıyla Balkanlar'da bir İngiliz-Yunan-Türk

cephesi oluřturmanın yararlı olacađını dūřunuyordu. Bu nedenle bizim diplomatik amacımız Tūrkler'e hiřbir saldırı niyetimizin bulunmadıđı hakkında ikircimli olmayan gūvenceler vermek, aynı zamanda Bulgarlar'ı Tūrkler ile bazı gerginlikler yařanan iliřkilerini yumuřatmađa ve normalleřtirmeđe ikna ederek, bu yōnden gelebilecek endiřeleri ortadan kaldırmak olmalıydı. Bōylece, Būyūkelēiliđin telkini ūzerine Hitler ile İnōnū arasında gerēekleřen mektup teatisine gelindi. Bu konudaki ōneri bařlangıçta Ribbentrop tarafından gene sođuk karřılanmıř ve savsaklanmıřtı, ama Hitler bu kez bizzat mūdahele etmiř ve olumlu karar alınmıřtı. Bu mektubun² İsmet İnōnū'ye verilmesi ve kendisinin dostane bir řekilde cevaplaması ile Tūrk endiřelerinin būyūk bōlūmū ortadan kalkmıř oldu. Hitler, Almanya'nın Tūrkiye'ye karřı sadece dostane duygular beslediđini belirtiyor ve Bulgaristan'daki Alman kuvvetlerinin Tūrk sınırına elli kilometrelik bir mesafeyi iřgal etmeme talimatını aldıklarını sōylüyordu.

Alman-Tūrk iliřkilerinde bu haftalarda gerginlik bizim giriřimimiz ile belirgin bir řekilde azalmıřtı. Daha sakin olan bu atmosferde dostluk paktı gōrūřmelerinin bařarı řansı yūksək olacaktı. Bu arada, Tūrkiye'de, Alman ordularının Rusya'ya saldıracađı yolundaki haberler artmıřtı. Yunanistan ve Yugoslavya'da yūrūtūlen askeri hareket yıldırım gibi geliřmiř ve hayret edilecek derecede az kayıpla sonuēlanmıřtı. Bu hareket askeri meselelere ilgi duyan ve o konularda bilgili olan Tūrk ēevrelerini de etkilemiřti. Ama, ōzellikle etkin Tūrk ēevreleri, Almanya'nın Balkanlar'da ve Yakın Dođu'da giriřtiđi istila hareketının gūney dođuya dođru yōnelecek bir hareketin hazırlıđı deđil de Sovyetler Birliđine yōnelik olduđu hususunda gūven duymak istiyorlardı. Bu nedenle dostluk paktının akdinin daha fazla gecikmemesini arzu ediyorlardı. Bu pakt 18 Haziran 1941 tarihinde imzalandı. Bundan iki gūn sonra, Alman - Rus savařının bařladıđı haberi gelince, Numan beni sabah altıda çağırıldı ve memnuniyetini bildirdi. Bana aynen řunları sōyledi: "Bizim sempatimiz sizden yana ve umarız ki bu haydutların pestilini çıkarırsınız." Almanlar yōnlerini dođuya ēevirdikleri iēin Tūrkler řimdi daha rahat nefes alıyordu.

Benim ōnerim ūzerine ve benim projeme uygun olarak mūzakere edilen Alman-Tūrk dostluk paktı -zira Berlin bunun yapılmasına hiē bir yapıcı katkıda bulunmamıřtı- Ankara'da olduđu gibi Tūrkiye sınırları dıřında da būyūk bir ilgi ile karřılandı ve yepyeni bir durum yarattı.

² Adolf Hitler'in yazdığı 20 şubat 1941 tarihli mektubun ēevirisi ekte sunulmuştur.

Türkiye'nin İngiltere ile yapmış olduğu ittifak şimdi değerini kaybetmişti ve Ankara tarafsızlığına geri dönmüştü. Rusya hareketının başlangıcından sonra Almanya Türk hükümetinin ve Türk halkının sempatisine sahip olduğunu düşünebilirdi. Gerçekte, Türk hükümet çevreleri, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni yenmesini içtenlikle istediklerini hiç bir zaman gizlemediler. Bununla birlikte, Rusya ile yapılacak savaşın Alman kuvvetlerini yoracağı ve böylece Britanya İmparatorluğu ile bir uzlaşma zeminini yaratacağı hesabı da zihinlerinde mevcuttu. Numan bana bir kez şaka yolu ile "İngiltere ve Almanya birbirlerini ısırarak isteyen iki köpek gibidir. Ama İngiliz köpeğin dişleri körlenmiştir ve artık güçlü bir şekilde ısırıyor. Sizin durumunuz ise değişik" demişti. Tercih ettikleri çözüm şuydu: Sovyetler Birliği yenilip çöksün, galip gelen Almanya ise öylesine zayıflasın ki uzun zaman için genişleme planlarından vazgeçsin ve yaralarını sarmakla vakit geçirin.

Başlangıçta, Türkler bizi ekonomik yönden desteklemek ve Rusya konusunda değerli bilgilerle donatmak açısından ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Onlar için dostluk paktının yararları açıldı. Parlamento bu anlaşmayı ittifakla onayladı. Türkiye'nin daha önce yaptığı anlaşmaları inkar etmeden savaşın dışında kalabileceği çabuk anlaşılıyordu.

Ama Berlin'de Türkler'in karmaşık tarafsızlık anlayışına ve bu ülkenin özel diplomatik sorunlarına yeterli anlayış gösterilmiyordu. Türk politikası Ribbentrop için biraz bilgisizlik, biraz da sezi noksanından dolayı bir bilmece kitabı gibiydi. 1941 yılının Ağustos ayında rapor vermek için Genel Karargâhta olduğum bir sırada Bakan ile aramda sert bir tartışma oldu. Dışişleri Bakanı, iş arkadaşlarına verdiği öğle yemeğine beni de çağırdı ve yirmi kadar kişinin katıldığı yemekte bana şu sözlerle dokundu: "Züğürt takımı Türkler'den ne haber? İngiltere onları para ile satın alıyor, değil mi?" Bu bilgisizlik beni kızdırdı ama Ribbentrop'a kendi memurlarının önünde gereken cevabı vermek istemedim ve ona sadece şunu söyledim: "Reich'in Sayın Dışişleri Bakanı, umarım ki bu yemekten sonra Türkiye'deki durum hakkında size bilgi sunma olanağımı elde ederim." Bunun üzerine Bakan bana "Açıkça konuşabilirsiniz, burada kendi aramızdayız" dedi. Ben de şöyle konuştum: "Peki, o zaman, Sayın Bakan, büyük bir üzüntü ile şunu söylemeliyim ki sizden tamamen farklı bir kanıya sahibim." Yemek yediğimiz iki masada tatsız bir sessizlik oldu. Ribbentrop'un çalışma arkadaşları tedirgin olmuşlardı ve önlerindeki tabağa bakıyorlardı. Bakan kıpkırmızı oldu ve bağırды: "Sözlerinizi derhal izah edin". Yaklaşık yirmi dakikada Türk politikasının anahatlarını ve nedenlerini anlattım. Sonunda

Ribbentrop'un, gerçekten, Atatürk'ün halefi olan ve tüm hayatını ülkesinin hizmetine vermiş bulunan General İsmet İnönü'nün para ile satın alınabileceğine inandığını mı sordum. Bakan, "herhalde Türk basını satın alınmış" diye cevap verdi. Bunun da doğru olmadığını söyledim. Bakan yemeği kesti ve elimi sıkmadan, homurdanarak odasına gitti. Bakanın en yakın çalışma arkadaşı Herr von Rintelen bana, "Azizim Kroll, adamla aranızı fena bozdunuz. Onun ne kadar intikamcı olduğunu bilemezsiniz. Size tavsiyem, ilerde ondan çekinin" dedi. Bu uyarıyı o zaman ciddiye almadım, ama sonradan Rintelen'in âmirini iyi tanıdığımı anladım.

Genel Karargâhtan Berlin'e döndüğüm zaman, yaptığım çıkışın tüm Dışişleri Bakanlığında duyulmuş olduğunu anladım. O zamanki personel müdürü Schröder beni çağırды ve " Dostum, ne yaptınız? Dışişleri Bakanını yemek odasında, kapının önüne koyduğunuz söyleniyor." dedi. Schröder de beni dikkatli olmam konusunda dostça uyardı; ciddi kaygıları vardı.

Genel Karargâha gitmemin nedeni Ritter'in çalışma arkadaşı olan Dr.Mackeben'in bana ulaştırdığı gizli bir bilgiydi. Ritter o dönemde Dışişleri Bakanlığı ile ordunun yüksek komuta katı arasında bağlantıyı kuran görevliydi ve askerî kanada diplomatik danışmanlık yapıyordu. Mackeben'in bana söylediğine göre, Alman ordusunun (*Wehrmacht*) yüksek komuta katı ve özellikle General Jodl, Türkiye'ye bir ulti-matom vererek, Alman askerî kuvvetlerinin Kafkaslar'a ve Yakın Doğu'ya serbest geçişini sağlamayı öngörüyorlardı. Bu söylentinin tamamen hayal ürünü olduğunu düşündüm, zira bundan daha bir kaç ay önce dostluk anlaşmasını imzalamıştık. Ancak, iyi haber alan siyasal ve askerî çevrelerle yaptığım görüşmeler sonucunda, böyle bir projenin gerçekten ele alındığını öğrendim.

Benzer ziyaretlerin ancak Dışişleri Bakanının özel izni ile kabul edildiğini bilmeme rağmen, uçağa binerek Genel Karargâha gitmeye karar verdim. Vardığımda, Ribbentrop'un Genel Karargâh ile bağlantıyı sağlayan görevlisi Hewel beni görmeğe geldi ve Ribbentrop'un öğle yemeği davetini iletti. Ertesi günü General Jodl'u gördüm ve bir saatlik bir görüşmede Türkiye'nin politikası konusundaki görüşlerimizi ve Alman askerî kuvvetlerinin serbest geçişi ile ilgili olası zorlamamız konusunda öngörülebi-lecek Türk tepkilerini anlattım ve görüşlerimi şu sözlerle noktaladım: "Türkiye'nin kendisini yirmidört saatten fazla savunamayacağı düşünülse bile, yenilgiyi, savaşız teslim olmaya tercih eder". Jodl sözlerimi rahatsız bir şekilde dinledi ama ikna edici bir karşı görüş bildiremedi. Kafkasya'nın ve El Alameyn'in dibinde bulunan Alman kuvvetlerinin İran ve İran Körfezi

istikametine ilerlemeleri gerektiğini tekrarladı. Bu manevra ancak bir çevirme hareketi ile sağlanabilirdi. Kafkasya'nın üstünden bir delik açılmalıydı, bir diğer delik de geri çekilmekte bulunan İngiliz-Rus-İran kuvvetlerinin arkasına düşecek şekilde Türkiye yönünden delinmeliydi. Kafkasya böylesine güç bir manevra için çok dardı. Sözlerimi özetleyerek, Büyükelçiliğin böyle bir planı kesinlikle onaylayamayacağı yanıtını verdim. Yaptığımız görüşmenin bir tutanağını hazırlayacak ve Hitler'e sunulmasını sağlayacaktım. Bunun gerçekleşmesini de temin ettim.

Berlin, Rusya'daki yaz hareketından sonra, Büyükelçiliği (*Ankara'daki Alman Büyükelçiliğini Ç.N.*) bu dostluk paktının askerî bir ittifaka dönüştürülmesi için sıkıştırmağa başladı. Papan, Hitler ile yaptığı bir görüşmede böyle bir olasılıktan herhalde bahsetmişti. Ancak bunun gerçekleşebilmesinden önce Rus ordusunun yok edilmesi gerekiyordu, zira Türkiye iki cephede birden savaşa girme riskini göze alamazdı. Ama İngiliz diplomasisi, bugünkü durumda, Alman çabalarına karşı, Türkleri 1939-1940 döneminde tarafsızlıklarını kaybetmekten vazgeçirdiğimiz gerekçeleri kullanabilirdi. Londra, şimdi, Rusya ile ilişkileri koparmanın kaçınılmaz bir şekilde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile savaş anlamına geleceğini Türkiye'ye söylüyordu. Ama bu tehditler de boşunaydı, zira Türkler her halde İngiltere ile ittifaklarını bozma niyetinde değildiler. Olsa olsa Kafkasya'da çarpışan Alman yaralılarının ve tıbbi malzemenin ülkeden transit geçişine müsaade etmeyi kabul edebilirlerdi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile bu konuda Ağustos 1942'de, sonuç alınabileceği izlenimini veren görüşmelere başlamıştım. Harekâta yaşanan gelişmeler bu projeyi gereksiz kıldı.

Esasen Türk hükümet çevreleri, askerî harekâtımızın gidişinden hayret edilecek derecede iyi haberdardı. Numan, bana 1942 Temmuz ayında, "Şayet önümüzdeki sekiz hafta zarfında doğuda kesin bir başarı sağlayamazsanız, yani Rus ordusunu yok edemezseniz, uzun sürecek bir yıpratma savaşına hazırlıklı olmanız lazım; bunda da başarı şansınız yüksek değildir; en çok sizin için kötü bir kompromiye ulaşabilirsiniz." demişti.

Alman diplomasisi, savaşın olumsuz bir şekilde gelişmesi nedeniyle, 1942 sonbaharından itibaren dostluk paktını korumağa ve ilişkilerin kopmasını önlemeğe gayret etmeğe başladı. Bizim için, askeri, siyasal ve ekonomik bakımlardan Türkiye'nin tarafsızlığının büyük önemi vardı. Bu tarafsızlık İngiltere, A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nin en kısa yoldan, yani Boğazlar'dan ortak bir harekâta girmelerini önlüyordu. Müttefiklerin amacı daha 1939 ilkbaharında, Türkiye'yi Batı ile Doğu arasında bir geçiş köp-

rüsü olarak kullanmak ve Birinci Dünya Savaşı'nda Antant için son derecede tehlikeli olduğu saptanan gediği böylece kapatmaktı. Şurası bir gerçek ki, Amerikan askerî malzemesinin Sovyetler Birliği'ne sağladığı destek, bu malzeme İran Körfezi ve Kafkasya gibi dolambaçlı bir yoldan veya uzun ve tehlikeli olan Kuzey Kutbundan geçmek zorunda kalmayıp da Rusya'ya en hızlı yol olan Çanakkale Boğazı'ndan geçerek varabilseydi, amacına çok daha çabuk varmış olurdu. Müttefik güçlerin diplomatları Türkiye'yi, Almanya ile ilişkilerini kesmek veya en azından askeri malzemenin Boğazlardan nakli iznini vermesini sağlamak için tüm güçlerini kullanıyorlardı. Ama, bir gün Sovyet Büyükelçisi Saracoğlu nezdinde yeni bir girişim yaptığı sırada Türkiye Başbakanı kendisine, alaycı bir tavırla "Atatürk öldüğü zaman Boğazların anahtarını da mezarına götürdü ve o tarihten beri orasını kimse açamadı" dedi.

Alman diplomasisi Türkiye'nin tarafsızlığına bir başka çok önemli yönden de bakıyordu. Koşullar değişince, Türkler'in İngiliz-Alman barış görüşmelerinde aracılık rolünü üstlenmelerini sağlama olasılığı vardı. Bu amaca ulaşılması hiç de olanaksız değildi. Türkler İngiltere'nin müttefiki, Almanya'nın da dostu idiler. Ne İngilizler'in bir felakete uğramaları, ne de Almanya'nın yıkımı Türkler'in yararına olurdu, zira her iki seçenek de Sovyetler Birliği'nin daha da güçlenmesi sonucunu verecek ve Türkiye'yi yeni ve ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bırakacaktı. Türkiye'nin amacı güçlü olan, ama hegemonya kurmamış, güven telkin eden, sağlam hukuk ilkelerine dayanan bir Almanya'nın varlığı idi. Türk görüşüne göre, Avrupa'nın ortasında güçlü bir *Reich* bulunması, genişlemeci Rusya'ya karşı doğal bir ağırlık oluşturacak ve Moskova'nın emellerine karşı Türkiye'nin bağımsızlığını dolaylı olarak sağlayacaktı. Ankara, aynı düşünce çerçevesinde, savaşın sonuna doğru, Balkanlar'da ve Akdeniz'de İtalyan emperyalizmine karşı, Türk güvenlik alanında, istikrarlı bir dengenin güvencesi olarak güçlü bir İngiltere'nin bulunmasını istemektedir. Bu nedenle, Türk hükümeti, zamanı geldiğinde, savaşan taraflar arasında akılcı bir uzlaşma sağlamak amacıyla iyi niyetli ara buluculuğunu önerme perspektifiyle çok ilgiliydi. Ancak, bu, askerî durumun, hasımlardan birinin mutlak zafer kazanamaması koşulunun gerçekleşmesine ve mücadelenin sonuç veremeyeceğinin anlaşılmasına bağlıydı ve savaş öncesi statükosuna dönüş, taraflardan birini tatmin etmediği takdirde, herhalde, çözüm Balkanlar ve Yakın Doğu aleyhine değil de Doğu'nun aleyhine olacaktı

Büyükelçiliğin görüşüne göre, Türkler tarafından ileri sürülen istekler Almanya'nın gerçek çıkarlarına uymaktaydı ve Papen'in diplomatik

girişimleri yönünde ileri adımlar sayılıyordu. Von Papen, böylece yeniden uluslararası alanda boy gösterebileceğini sanıyordu. Bu çabaları desteklemekte yarar olduğu açıktı. Ancak durumun objektif bir şekilde irdelenmesinden sonra, bunun başarı kazanma şansının az olduğu anlaşıldı. Amerika'nın savaşa girmesinden sonra, savaşı bir uzlaşma ile sona erdirmeye olanağı konusunda kötümser olmuştum. Amerikan düşünüş biçimini ve kamuoyunu bilenler için, özellikle Roosevelt'in Hitler ile müzakere masasına oturmasını beklemek olası değildi. Böyle bir şey, çok zorlama ile belki Stalin ile Hitler için düşünülebilirdi; ama nasyonal sosyalizmi kötülüğün timsali olarak gören Devlet Başkanları için mümkün değildi. Hitler'in ve nasyonal sosyalist rejimin iktidarı bırakması esasına dayalı bir uzlaşma da düşünülemezdi. Hitler'in ve partisinin düşünüş şekline, Reich'i ve milyonlarca Almanı ölümden kurtarmak pahasına da olsa böyle bir diğergamlığı beklemek mümkün değildi. Bu nedenle düşünülebilecek tek siyasal seçenek Almanya'nın Sovyetler Birliği ile ayrı bir barış yapmasıydı. Ama bir Alman-Rus uzlaşması, Doğu'da askerî durumun stabilizasyonunu gerektiriyordu. Hitler ve Stalin rakiplerini silahla yok etmek ümidine sarıldıkları sürece görüşmelere bir başlangıç aranması bile mümkün değildi. Stalin ve Hitler arasında, -daha sonra açıklanan- temas kurma girişimlerinin, askerî durum konusunda yapılan farklı değerlendirmeler nedeniyle başarısız kaldığı bir gerçektir. Tabii, Batılıların ve özellikle Roosevelt'in ayrı bir Alman-Rus barışı yapılması korkusu da önemli rol oynadı. Zira Amerika'nın en korktuğu şey, bir Alman-Rus anlaşması sonucunda, kendilerinin barışın meyvelerini toplamaktan mahrum kalması olasılığı idi. Tahran ve Yalta'da yapılan ve Avrupa'nın yarısını Sovyetler'e sunan -ve başka türlü izahı mümkün olmayan- ödünlerin kökeninde bu korku vardır.

1942 yazının sonuna doğru Ankara'da Almanya'nın askerî yönden savaşı kazanamayacağı inancı yerleşmişti. Başbakanın bana düzenli olarak verdiği Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğinin raporları, Ruslar'ın gittikçe artan biçimde özgüven kazandıklarını yansıtıyordu. Cephedeki askerî durum Türkiye'nin siyasal tutumunu tespit açısından çok önemli olduğundan, gerektiğinde ne gibi sonuçlar çıkarılacağı bu dönemde düşünülmeğe başlanmıştı. Türk hükümetinin çabaları sonucunda Moskova ile ilişkiler biraz yumuşamış olmakla birlikte, eskiden olduğu gibi soğuk olmağa devam ediyordu. Türkiye, savaştan galip çıkan Sovyetler Birliği'nin taleplerinde ısrar etmesini ve hatta bunları arttırmasını hesaplamak zorundaydı. Bu nedenle, o zamana kadar, dolaylı olarak Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamış olan Almanya'nın ve Alman ordusunun te-

min ettiği korumanın eşdeğerini bulmak lazımdı. Bu çok gerekliydi. Türkiye için, Rusya'nın ittifakını sağlamayı ciddi bir biçimde denemeyi düşünmek için vakit artık çok geçti. İngiltere, Türkiye'yi tarafsızlığını terkederek Alman karşıtı cepheye katılmaya yeniden zorlamak için zamanın uygun olduğunu düşündü. Ama Türkler savaşa askerî ve ekonomik açılardan hazır olmadıkları, bu nedenle İngiliz-Amerikan ittifakına bir yük teşkil edecekleri cevabını verdiler. Bu kuşkusuz doğrudu. Ama Britanyalılar, daha iyi bir yanıt beklemekteydiler ve Türkler'in direnmesini anlayışsız bir diplomasi olarak değerlendirdiklerini saklamadılar. Washington Türkler'e Almanya yere serildikten sonra müdahale etmelerinin kendileri açısından artık bir yarar sağlamayacağı duyurdu.

1943 yılında Kahire'de yapılan bir konferansta, Türk diplomatları Müttefiklere, krom teslimatını durdurarak Almanya ile ekonomik ilişkilerindeki önemli kalemleri azaltma sözünü verdiler; bununla birlikte bu ilişkileri tamamen kesmeyi kabul etmeyeceklerini belirttiler. Ancak, Alman sanayii için çelik imalatında zenginleştirici olarak kullanılan ve savaş malzemesi üretimi için çok gerekli olan krom teslimatı, bir yaşam ya da ölüm-kalım meselesi halini almıştı. Berlin, alınan bu önlemleri düşmanca bir eylem olarak göreceğini kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla belirtti.

1942-1943 kışında Büyükelçilikteki çalışma tatmin edici olmaktan çıkmış ve gittikçe zahmetli olmuştu. 1943 Kasımında yeniden Genel Karargâha, Türkiye'ye ekmek yapımında kullanılmak için tahıl gönderilmesinin gerekliliğini anlatmak üzere gitmiştim. Yetersiz bir ürün mevsiminden sonra bazı Türk kentlerinde açlık başgöstermişti. Batılı ülkeler derhal müdahale etmişler ve Türk kamuoyu ile hükümetini, yüzbinlerce ton bedava tahıl sevk ederek etkilemeğe çalışmışlardı. Bizim de bu konuda bir jest yapmamızda yarar olduğunu düşünüyordum. Bir sürü çabadan sonra, İkmal Bakanlığında yaklaşık 50.000 ton tahıl sevk edilmesini sağladım. Bu başarıyı Ribbentrop'a anlattığımda, aklına son derecede saçma bir fikir geldi. Bana, "bu olanaktan propaganda amacı ile yararlanmamız lazım; bu yardımın tahıl olarak değil, üzerine gamalı haç işlenmiş ekmek olarak gönderilmesine karar verdim" dedi. Bu ifadesini başkalarına anlattığımda, kimse bana inanmak istemedi. Ancak bu örnek de Alman Dışişleri Bakanının incelik ve derece ayırımı yapabilme konusunda ün kazanmış olağanüstü noksanını kanıtlamaya yeter.

1943 yılı ilkbaharında partinin ve Ribbentrop hizbinin çabalarıyla görevimden uzaklaştırıldım ve o dönemde hiç bir siyasal önemi bulunmayan

Barselona'ya Başkonsolos tayin edildim. Son görüşmemizde von Papen'e ciddi serzenişlerde bulundum. Sürekli ve tüm uyarılarıma rağmen, Türkiye ile ilgili tutumumuz hakkında açık bir karar alınmasını sağlamayı gerekli görmemişti. Bir yıl dolmadan işler karışacak ve Türkiye ile dostluğumuzun sonuna gelinecekti. Dediğim aynen oldu. 1944 ilkbaharında Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve 1945 yılı başında, şeklen de olsa, Almanya'ya karşı savaşa bile girdi.

Ankara'dan ayrılmadan önce, yedi yıl dostça işbirliği yaptığım Türk Dışişleri Bakanını veda etmek amacıyla ziyaret ettim. Bana heyecanla teşekkür etti: "Burada tarihi bir görev yaptınız! Siz olmasaydınız ülkemizin savaşa girmesi muhtemelen önlenemezdi. Sorumlu görevler yüklenerek ülkenize daha pek çok yararlı hizmetler vereceğinize eminim" dedi. Ondan çıkmak üzere kapıyı açtığım sırada Bakan beni yanına çağırdı ve "Size son bir arkadaşlık görevi yapmam istiyorum. İspanya'ya giderken Almanya'dan geçmeyin, Hayatınız tehlikede!" dedi. Bakan, ısrarlı sorularım üzerine, nihayet, Berlin'deki Büyükelçisinden aldığı bir telgraftan Ribbentrop'un beni toplama kampına sürülecek kişiler listesine koydurduğunu öğrendiğini belirtti. Ona inanmadım ve bu haber konusundaki kuşkularımı dile getirdim. Ama Bakan uyarısını ısrarla tekrarladı. Kendisine ulaşan bilginin son derecede emin olduğunu ve bir hatayı mümkün görmediğini belirtti.

Buna rağmen Berlin'den geçmeğe karar verdim. Kaiserhof'tan (otel, Ç.N.) Dışişleri Bakanlığı Personel Müdürü olan ve partinin üst kademesine mensup bulunmasına rağmen iyi anlaştığım Herr Schröder'i telefonla aradım. Sesimi duyunca yerinden zıpladı ve bana "telefonu derhal kapatın, bir saat sonra buluşalım" dedi. Bana Mauerstrasse'de bir lokantanın adını verdi. Schröder uyarıyı doğruladı. Ribbentrop bana karşı bir entrika çeviriyordu. "Siz ancak salimen İspanya'ya vardığımız zaman rahat bir nefes alacağım. Umarım ki S.D. (Sicherheit Dienst- Gizli polis Ç.n.) uçağımız Stuttgart'ta durduğu zaman sizi tevkif etmez" dedi. Daha sonra, Nürnberg Savaş Suçluları Mahkemesinde tanık olarak bulunduğum sırada, arşivlerden anladığıma göre, beni uyaranlar tehlikeyi abartmamışlardı.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikasının İlkeleri

Türkiye'nin akıllıca ve özenle oluşturduğu güvenlik sistemi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Almanya'nın yenilmesi ile çöktü. 1921 yılında Rusya ile akdedilen ve çok güçlü komşusuna karşı Türkiye'nin kuzey doğu sınırını koruyan anlaşma 1945 Mayıs ayında feshedildi. Balkan

Antantı dağılmış, Balkanlar'daki denge tamamen bozulmuştu. Arnavutluk'un işgaline kadar olan dönemde Balkan milletlerinin amacı Balkanlar'a hiç bir büyük devletin yerleşmemesini sağlamak iken, iki büyük ve rakip grup İkinci Dünya Savaşı sonunda bölgeye yerleşmiş ve düşmanlıklarını gizlemeyecek biçimde karşı karşıya gelmişlerdi. Yakın Doğu'daki durum da farklı değildi; Akdenizde de eski denge bozulmuştu.

Böylece, siyaset dünyasının geçirdiği bu toptan değişiklik sonucunda, Türkiye, Sovyetler Birliği ile Anglo-Sakson dünyasının güvenlik sistemleri arasına sıkışıp kalmıştı. Rusya'dan bakıldığında, Küçük Asya Karadeniz ile Akdeniz arasına demir atmış bir uçak gemisi gibidir; buradan hareket edecek uçaklar bir saatlik bir yoldan sonra Hazer Denizine, özellikle Bakü petrol üretim alanına kadar Güney Rusya'nın sanayi merkezlerine varabilirler. Bu nedenle, Ruslar'ın, kendilerine Boğazlar'da stratejik destek üsleri verilmesi ile Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya bırakılması isteklerini olduğu gibi, Türkiye'nin dış politikasını Ankara-Moskova eksenine göre yönlendirmesini istemelerini de anlamak mümkündür. Zira, Türk topraklarından hareketle Avrupa'daki en önemli sanayi bölgelerine yönelik olası bir tehdit karşısında Moskova'ya güvence verebilecek olan tek şey Türkiye'nin Sovyet blokuna yaklaşmasıydı. Ama, Moskova'nın emri altına girecek bir Türkiye, Amerikan ve İngiliz çıkarları yönünden ciddi bir tehlike oluşturacaktı.

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan durum, Türkiye'yi ve özellikle Anadolu merkezini zor durumda bırakmıştı. Sovyet güvenlik alanı ile Anglo-Sakson topluluğunun sınırında yer alan Türkiye, hiç kuşkusuz, önceki siyasetine uygun olarak, yine dört bir yanını emniyete almayı ve kendini rakip güç topluluklarının dışında tutmayı tercih ederdi. Sovyetler Birliği buna engel olmuştur. Kremlin, 1945 yılından itibaren, hiç bir yalın anlamaya yer vermeyecek şekilde, Türkiye ile tekrar eski dostâne ilişkilerin tesisininin, gayet iyi bilinen Rus taleplerinin kabul edilmesiyle ancak mümkün olacağını ifade etmişti. Bu taleplerin kabulü, Türk bağımsızlığının sona ermesi anlamına gelecekti. Dolayısı ile, sonuçta, Batı gücüne dayanmaktan başka çıkar yol yoktu.

Bu nedenle Türkiye ısrarla, özellikle Moskova'nın 1946 yılında Boğazlar Anlaşmasını feshetmesinden sonra, kendisini Washington'a ve Londra'ya götüren yolu aradı. Batı, savaş sonrasında sorunları diplomatik notalar vererek ve konferanslar düzenlemek yoluyla çözümleme olanağının bulunmadığını anlayınca, Türkiye Sovyet İmparatorluğuna karşı kurulmakta olan batı güvenlik sistemi dışında bırakılmamak için her şeyi yapmak

zorunda kaldı. Türkiye'nin bir Akdeniz paktı yoluyla ya da Atlantik paktına girmek suretiyle bu sistem içine alınmasının Türkiye için farkı yoktu. Türkiye'nin son derecede gerçekçi olan siyaset adamları için önemli olan, gerektiğinde, güvenlik anlaşmaları vasıtasıyla Birleşik Devletler'den ve Batı dünyasının başka ülkelerinden askerî yeterlik ve silah sağlayabilmektir. Ülke böylece Sovyetler Birliği'nin olağanüstü silahlanmasına karşı arkasını korumuş olacaktı.

Olayların gelişmesi sonucunda Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'da İstanbul'un (Metinde *Constantinople*, Ç.N.) ve Boğazlar'ın eşğine kadar ilerlemiş bulunması nedeniyle böyle bir koruma daha da gerekli olmuştu. Kuzey batıdaki yaşamsal sınır ile stratejik Boğazlar eğitisi, doğrudan Sovyet tehdidi altındaydı. Son yüzyılda Türk İmparatorluğu'na karşı yapılan tüm saldırılar Balkanlar'dan gelmişti. Sınırın öbür yanında, Sovyet blokuna dahil olarak, kendini eskiye oranla daha tehlikeli hale getirmiş olan Bulgaristan pusuda bekliyordu. Bu ülkenin iddialı planları, Türkiye, Yunanistan ve Romanya arasındaki Balkan Antantı vasıtasıyla eskiden özenle denetim altına alınmıştı. Şimdi, günün birinde, Bulgaristan'ın, savaşı izleyen ilk yıllarda, Kuzey Yunanistan sınırında yaşandığı gibi, Türkiye'nin kararlılığını ve direniş gücünü ölçmek için, Kremlin tarafından maddi ve manevi destek verilerek ileri sürülmesi, şaşırtıcı değil, Sovyetlerin saldırı yöntemlerinin çizgisine tam anlamıyla uygun olurdu. Ankara'nın da çok iyi bildiği gibi, ister komünist, ister kralcı, ister demokrasi yanlısı olsunlar, Bulgar devlet adamları bir noktada ittifak ederler: hepsi Ayasofya'nın tepesinde bir gün Bulgar bayrağının dalgalandığını görmeyi düşlerler.

1947 Nisan'ında Truman, Türkiye'yi ve Yunanistan'ı, en fazla tehdit altında bulunan ülkeleri koruma planı içine alınca, Ankara, haklı olarak bunu büyük bir diplomatik başarı olarak gördü; Moskova için ise bu ciddi bir başarısızlıktı. Türkiye'nin rakip gruplar arasındaki kilit yeri nedeniyle, Sovyet diplomasisinin tepkisini anlamak mümkündü. Kremlin'in Meksika'ya, Türkiye'nin Birleşik Devletlerden sağladığı cinsten bir yardımı vermeyi başardığını düşünürseniz, son gelişmenin Moskova üzerindeki etkisini anlayabilirsiniz. Nisan 1947 tarihli Truman doktrinine ve daha sonra Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Acheson'un, Birleşik Devletlerin Güney Balkanlar'ın ve Yakın Doğu'nun, özellikle Yunanistan'ın, Türkiye'nin ve İran'ın güvenliği ile ilgilendiği ve bu ülkelerin korunması ile ileride de ilgileceği güvencesini vermesine büyük önem atfedildi. Türkiye ve diğer ülkeler, bu değerli maddi destekten memnun oldular ama, bu politikaya, sözleşmeye dayalı zorunlu yaptırım gücünden yoksun, tek taraflı bir irade

beyanı olmaktan daha fazla bir değer vermediler. Türkler ve komşuları, Avrupa'nın kuzeyindeki İskandinav kanadının, Sovyet stratejisi ve silahlanması açısından daha önemli olan ve üç kıtanın birleşme noktasından çok daha fazla tehdit altında bulunan güney kanadına oranla neden her zaman daha iyi muamele gördüğünü hiç bir zaman anlamadılar. Bu bölgedeki ciddi anlaşmazlık tehlikesi İsrail ve Arap ülkeleri arasında belirtileri görülmeye başlanan ve çok yapay biçimde gizlenmeğe çalışılan uzlaşmazlığın doğurduğu gergin hava nedeniyle daha da artmıştı. Türk siyasetçilerinin amacı, doğudan gelecek bir saldırıya karşı Yakın Doğu ülkeleri ile olanaklar ölçüsünde Birleşik Devletleri, Büyük Britanya'yı ve Fransa'yı bir araya getiren bir pakt çerçevesinde anlaşmaya dayalı kesin güvenceler sağlamaktı. Türkiye'nin ve Yunanistan'ın N.A.T.O'ya girmesi bu isteklerin bir bölümünü tatmin ediyor, ancak Yakın Doğu'da önem verilen somut vaatler içermiyordu.

Von Papen Türkiye'de

Bu bölümün sonunda, Von Papen'in Türkiye'deki faaliyetine kısaca dönmek istiyorum. Adı geçenin Büyükelçi olarak atanması büyük güçlüklerden sonra sağlanabildi. Adaylığı ilk kez 1938 yılı başında, Avusturya'nın ilhaki onu Şubat ayında görevinden ettiği zaman ve Von Papen çeşitli nedenlerle, özellikle kişisel güvenliği açısından bir dış göreve atanmak istediği dönemde sunulmuştu. Kendisi bidayette Ankara ile ilgilenmiyor, Paris'i bekliyordu. Ama Alman Dışişleri Bakanlığı (*Auswaertiges Amt*) Paris Büyükelçisi Kont Welczek'in sükunetini, güvenilirliğini ve deneyimini, hiç kuşkusuz dengesiz, her zaman güven vermeyen ve çok tartışmalı bir Von Papen ile değiştirme eğiliminde değildi. Kont Welczek, arkadaşı Von Papen'in, Paris'teki görevinden vazgeçmesi yolundaki telkinlerini kabul etmedi. Papen ise, personel müdürüne, Welczek'in bir başka Büyükelçiliğe atanma fikrine karşı olmadığını söylemişti. Böyle bir durum gerçekleşirse, Von Papen Paris ile ilgilendiğini bildirmişti.

Bu konu o dönemde bir görev nedeniyle Berlin'de, Dışişleri Bakanlığında bulunan Kont Welczek'e sorulunca, adı geçen çok şaşırды ve kızgınlığını Von Papen'e şu sözlerle yanısttı: "Ama, Franz böyle bir şeyi bana nasıl yapabildin?" Bu durumda, Büyükelçi Von Keller de emekliye ayrılacağından, geriye Ankara seçeneği kalıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığını hayrete düşüren husus, Ankara'nın Von Papen'i Büyükelçi olarak kabul etme konusunda olumlu bir eğilime sahip bulunmamasıydı. Kemal Atatürk o tarihte daha hayattaydı. Ağır hastalığı nedeniyle çalışmıyordu; ancak atama

konularında devre dışında bırakılmak da istemiyordu. Almanların niyeti kendisine duyurulunca Türk Cumhurbaşkanı hayır işareti yaptı. Papen'i Birinci Dünya Savaşı döneminden tanıyordu; adı geçen o tarihte Falkenhayn'ın karargâh kumandanıydı. Atatürk'ün kendisinden hoşlanmamasının nedeni, Falkenhayn ile arasındaki kötü ilişkileri miydi? Ya da Papen'in kişiliği ile mi alakalıydı? Bu hiç bir zaman bilinemedi. Hiç kuşkusuz, Von Papen'in kişiliği Atatürk'e pek uymuyordu. Çok farklı kişiliklere sahiptiler. Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman askerî danışmanı olan ve arasındaki pek çok ihtilafa rağmen dostça sempati duyduğu Liman von Sanders gibi asker, doğrucu, yalın, gösterişsiz kişilerden hoşlanırdı. Papen'in kaygan, şatafatlı davranışları, diplomatik dalavereleri onunla tam bir karşıtlık sergiliyordu. Türkler Berlin'e, bu görev için bir başka kimseyi tercih edeceklerini duyurdular. Bu cevap, Von Papen'i yeniden diplomatik hizmete almak istemeyen Ribbentrop'un da hoşuna gitmeyecek cinsten değildi; zira Ribbentrop, Hitler ile doğrudan teması bulunan Papen'in kendi politikasını uygulama olasılığından, sadece Türkiye'deki görevi ile yetinmeyecek bulunmasından ve bu nedenle kontrolü zor bir ast olmasından çekiniyordu. Bu nedenle Büyükelçi Von Keller meslek hayatının son gününe kadar Ankara'da kaldı ve Berlin, bana bir süre Büyükelçilik işlerini yürütmekle görevlendirileceğimi duyurdu. Türkler buna fazla şaşırmadılar. Hem Dışişleri Bakanlığı, hem de kordiplomatik daha önce de, Büyükelçilik işlerinin yürütülmesinden bilfiil benim sorumlu bulunduğumu biliyordu. Genç yaşma rağmen, Büyükelçi atanmamın bir sürpriz olmayaacağı izlenimini edindim. Macar elçisi Mariassy, Romen elçisi Telemaque ve başka diplomatlar bu olasılıktan açıkça söz ediyorlardı. Türk ekonomisinin temsilcileri böyle bir tayinden memnun olacaklarını hissettiriyorlardı; dışsattımları yönünden, çalışmalarımın Alman pazarında kendilerine yarar sağlayacağını düşünüyorlardı. Bu övgüler ve genç yaşında önemli bir büyükelçiliğe atanmamla ilgili, parlak perspektif, beni makul beklentilerden uzaklaştırmamıştı. Aslında, doğulu olmaları nedeniyle kendilerine yönelik jestlere düşkün ve alıngan olan Türkler'in, dünyaca tanınmış bir büyük ismi yeğleyeceklerini, ayrıca bugüne kadar Berlin'in, özellikle Osmanlı döneminde, onları bu konuda epey şımarttığını biliyordum. Büyükelçi Baron von Marschall, Von Kühlmann, Nadolny ve sabık Dışişleri Bakanı Von Rosenberg gibi şahsiyetlerin Büyükelçi olarak atanmaları Türkler'in gururunu okşamış ve kendilerine eski müttefikleri ve silah arkadaşları tarafından her zaman büyük devlet muamelesi yapıldığı hissini vermişti.

Berlin'e yaptığım bir ziyarette, arkadaşlarına ve eski meslektaşlarına Von Papen hakkındaki izlenimlerini sordum. Büyükelçi Ritter soruma şu cevabı verdi: "Esas itibariyle bir amatördür, ama yetenekli bir amatör". Dostum olan yakın danışmanı Rüter ise şu iç karartıcı sözlerle beni uyardı: "Biliyor musunuz aziz dostum Kroll, Papen'in ilk çalışma arkadaşlarından büyük bölümü, şu son yıllarda öldürüldü".

Ankara'ya dönüşümden bir kaç gün sonra Von Papen için agreman isteme talimatını aldım. Yirmi dört saat sonra Türk Hükümetinin onayını Berlin'e bildirdim. Von Papen Ankara'ya 1939 Nisan ayında geldi. Kendisini karşılamak üzere Büyükelçiliğin kurmay kadrosu ve Ankara'da yaşamakta bulunan Almanlar ile gara gittim. Yeni Büyükelçi trenden indi, daha doğrusu yumuşak ve sportif bir biçimde basamaktan atladı; sporun ve açık havanın etkisiyle taze ve pembe bir renk almış bulunan yüzünde, çekici ve hafifçe alaycı bir gülümseme vardı. Büyükelçiliğe gelişimizden hemen sonra ciddi bir iş görüşmesi yapmak amacıyla bir araya geldik.

Papen'e genel durum ile özellikle Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yürütmekte bulunduğu müzakereler hakkında bilgi verdim. Papen, yaptığı görüşmelerde muhababını dikkat ve ilgi ile dinlediği izlenimini vermeyi biliyordu. Hafif sağırlığı nedeniyle bir elini sıkça kulağına götürüyor, bu da dikkatle dinlediği izlenimini güçlendiriyordu. Fethetmek istediği konularımı kollarını geniş bir şekilde açarak ve yüzünde o meşhur Von Papen tebessümü ile karşılardı. Bu doğal ve dostane karşılamaya pek az insan direnebilirdi.

Sunuşumdan hemen sonra, Papen, Türkiye'deki çalışmalarım konusunda övücü bazı sözler söyledi ve benimle yakın bir şekilde ve güven içinde çalışma arzusunu beyan etti. Ben hemen meselenin esasına girdim. Büyükelçinin daimi temsilcisi (*Kançılara şefi demek istiyor, Ç.N.*) olarak, tüm yazışmaları ve postayı, giden tüm telgrafları ve yazışmaları görmem gerektiğini ve Büyükelçinin tüm önemli siyasal temaslarından, henüz bir mesaj haline gelecek durumda olmasalar bile, haberdar edilmemin usulden olduğunu söyledim. Bu durumu başlangıçta tüm açıklığı ile ortaya atmak istiyordum; zira, bana Büyükelçinin Viyana'da tamamen farklı bir çalışma yöntemini yeğlediğini söylemişlerdi. Ankara'da da bu usulü uygulayacak ise, Dışişleri Bakanlığından bir başka göreve atanmamı isteyecektim. Papen'e bu samimi sözlerimde, karşılıklı ilişkilerde, ilk günden itibaren tüm ikircilliği ve yanlış anlamaları içtenlikle önleme arzusunun yattığını anlattım. Zira insan arkasını sağlam tutar ve kendini karşılıklı güvenle bağlı

hissederse, bütün enerjisini ve düşüncelerini ortak çalışmaya verebilir, kendini tümüyle görevine hasredebilirdi.

Papen'in böyle bir konuşmayı beklemediğini kolayca anladım. Nihayet, rahatsızlık veren bir sessizlikten sonra, söylediklerimi çok iyi anladığımı belirtti. Yazdıracağı tüm raporları ve telgrafları müstereken imza etmemiz için Sekreterine gerekli talimatı verecekti.

Bir kaç olay ve görüş farkı dışında işbirliğimiz başlangıçta çok iyi idi. Her ikimiz de Türkiye'nin rakip tarafa kaymasının önlenmesindeki önemin bilincindeydik ve böyle bir olasılığı engellemek için tüm enerjimizle çalıştık. Her ikimiz de nasyonal sosyalizme karşıydık, Hitler'in ve özellikle partinin dış ilişkiler bölümünün şefi Bohle'nin yöntemlerini nefretle izleyip, endişe duymamız, Ribbentrop'un dış politika konusundaki tehlikeli cehaletinden ülkemizin geleceği bakımından endişelenmemiz, yakın işbirliğimizin zamanla dostane ilişki haline dönüşmesini güçlü bir biçimde teşvik ediyordu. Her ikimizin de Katolik inanca sahip bulunması, bir çok düşüncemizin yakınlaşmasına katkı sağlamaktaydı. Ankara'da, Papen'den, Viyana'da uyguladığı ve Büyükelçiliğin alışmadığı cinsten bir özel siyaset yürütme konusunda yakınlabileceğim bir olay olmadı. Papen, benimle, hemen her gün, siyasi çizgimiz ve Berlin'e sunduğumuz telkin ve öneriler konusunda konuşuyordu. Dışişleri Bakanı ile yaptığı önemli görüşmelere, hele, sonradan Dışişleri Bakanı olan ve o da işitme güçlüğü çeken Hariciye Genel Sekreteri Numan'ın (*Menemencioglu, Ç.N.*) söylediklerinin bir kaç kez tamamen tersini algıladıktan sonra, beni de birlikte götürdü. Ankara'daki diplomatik çevrelerde Alman kolonisinde ve hatta Alman Dışişleri Bakanlığında, daha önce duyulan büyük endişelere rağmen, Papen ve Kroll'un "iyi anlaşmaları" izlenimi doğmuştu. Bunda şaşılacak bir şey yoktu ve ilk yıllar açısından bakılırsa, bu izlenim tamamen doğrudu. 18 Haziran 1941 tarihinde Alman-Türk Dostluk Paktının akdinden sonra, Von Papen, Büyükelçiliğin tüm mensuplarının önünde yaptığı konuşmada bu önemli Anlaşmaya katkım konusunda bana açıkça ve sıcak bir şekilde teşekkür etti.

Aramızda yavaş yavaş duyarlılık yaratmaya başlayan güçlüklerimizin kaynağı, Türkiye politikamız konusundaki görüş ayrılığımız değildi; bunun nedeni, Papen'in "Führer'in" yakın çevresine mensup bir kişi olmasından doğan karmaşıklıktan kaynaklanmaktaydı. Papen, Hitler'in iktidara gelmesi sırasında, onun Hindenburg'a kabul edilebilir bir kişi olarak sunulması kararında etkileyici rol alan kişi olarak tanınmaktaydı. Avusturya'nın ilhaki konusunda uygulanan yöntem, muhakkak surette onun tercih ettiği bir yol

olmamakla beraber, bu siyasal adımın atılmasındaki ve onun sonucunda oluşan Büyük Almanya Devleti (*Reich'm*) kurulmasındaki başarının bir bölümü için kendine pay çıkarıyordu. Stalin ile yapılan anlaşma fikrinin de kendisinden çıktığı ve bu işin iplerini çekenin Von Papen olduğu yolunda kulislere ve geniş çevrelere yayılmış kaniyi yalanlamak için hiç bir şey yapmıyordu. Bu düşüncenin Türkler'in gözünde bize zarar verebileceğini kendisine söylediğimde, görüşümün ardında yatan mantığı reddetmiyor, ancak bu söylentiyi yalanlamak için adım da atmıyordu. Askerî zaferler kazanıldıça, Hitler'e kişisel bir uslupla yazılmış telgraflarla en ateşli tebrik mesajlarını göndermeden edemiyordu. 1942 Şubat ayında Hitler bir suikastten kurtulduğunda, kendisine çok dostane bir tebrik mesajı yolladığını herkese duyurdu.

Bununla birlikte, Papen, o dönemde bir dünya görüşü olarak nasyonal sosyalizmi hiç kuşkusuz reddediyordu. Savaşın, bir uzlaşma ile, gecikmeden, hemen, bugün sona ermesini istemekteydi. Sonunda kendi kendisi ile uzlaşmazlığa düştü ve bu duygu sürekli olarak ağırlaştı. Katolik inancı nedeniyle hem hakiki bir Hristiyan, hem de sadık bir nasyonal sosyalist olamayacağını iyi biliyor, olmak da istemiyordu. Bu çelişkili tutumu nedeniyle, kimsenin, ne partinin, ne de geçmişte Hitler ile samimi ilişkisi nedeniyle onu reddeden nasyonal sosyalist rejim karşıtlarının ona güveni kalmıştı. Amiri Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop ile ilişkileri de tutarsızdı. Papen özel konuşmalarında, Ribbentrop'un karakter eksiklikleri, entelektüel ve politik yetersizlikleri ve kınamayı gerektiren davranışları hakkında en ağır eleştirileri yapmakla birlikte, onunla sürekli olarak kişisel yazışma halindeydi.

İlk haftalardan başlayarak, çalışma yöntemimizin ve diplomatik taktikimizin temelden farklı ve Büyükelçi Ritter'in, Papen'in yetenekleri hakkındaki değerlendirmesinin maalesef tamamen doğru olduğunu gözlemledim. Papen'i kulaktan dolma bilgilerle ya da basından tanıyan bizler, gerçek Papen ile halkın Papen konusundaki imgesinin farklı olduğunu görünce şaşırдық. Herkesçe bilinen sevimliliği, sosyete adamı olarak rahatlığı ve dış görünüşündeki zerafet ondan beklenene uyuyordu. Almanya'da onun etkileyici bir konuşmacı olduğu da söyleniyordu. Ama, herşeyden önce, eleştirel bir yapıya sahip dinleyiciler, belagatinin üstün niteliklerini kabul etseler bile, konuşmasının içeriğinin öğelerini bir araya getirme konusunda güçlük çekiyorlardı. Papen, halkın gözünde, hem "usta casus", hem sivrilmiş diplomat, hem nazik bir kavalye ve güzel kadınlardan hoşlanan adam, hem kendini beğenmiş erkeklere mahsus "Herrenclub" (*Almanya'da sadece*

erkeklerin üye olduğu kulüp Ç.N.) mensubu, hem becerikli politikacı, hem de utanma-sıkılma tanımayan entrikacı, velhasıl bin renkli parlak bir imgeye sahip olan ve o zamana kadar pek çok kişiyi teshir etmiş olan biriydi. Dünya basınının sansasyonel dedikoduları ile magazin haberlerinde ona pek çok marifet atfedilmişti. Bunların başında, Birinci Dünya Savaşı'nda Washington'da askerî ataşe iken sözde havaya uçurduğu, Amerikalılara ait Black Tom cephaneliği öyküsü ve Hitler'in iktidara getirilmesi olayı geliyordu. Kimilerine göre Hitler'in sadık bir müridi idi; başkalarına göre, 30 Haziran 1934 tarihinde, Heydrich ve Himmler'in ölüm komandolarından son anda kurtulan, hayatına mal olabilecek "tarihi" Marburg nutkunda nasyonal sosyalizmi cesaretle eleştiren kimseydi. Reich'in Başbakanı ve daha sonra Başbakan Yardımcısı olduğu dönemde sabık yakın çalışma arkadaşları Bose ve Jung'un amirleri için öldükleri, kendisinin ise Hindenburg'un veya Hitler'in koruması sayesinde kurtulduğu, Viyana'daki en yakın çalışma arkadaşı olan, kızının nişanlısı Baron von Ketteler'in S.S. tarafından Avusturya'nın ilhak edildiği gün öldürüldüğü ve cesedinin Tuna nehrine atıldığı öyküleri anlatılıyordu. Bütün bu olaylardan hemen bir kaç gün sonra ise, açıkça izlenen ve ölüm tehdidi altında olan bu adamın, yeniden Führer'inin emri altına girdiği şaşkınlıkla gözlemleniyordu.

Gerçeğe sadık kalmak için şurasını belirtmeliyim ki, bilfiil diplomatik meslekte hiç bulunmamış olan Papan, en yüksek düzeyde diplomatik (*know-how'a*) ustalığa sahipti. İnsanlarla temasında muhataplarını çok etkileyen ve arkadaş kazanmasını bilen hoş ve gönül alıcı bir tavrı vardı. Fransızca ve İngilizce dillerindeki rahatlığı doğaçlama ile yapılan yemek konuşmalarında da işini kolaylaştırıyordu. Hiçbir zaman sıkıcı değildi ve salon toplantılarının aranan bir davetlisiydi. Ama, işbirliği yaptığımız uzun yıllar boyunca, onda eski bir Reich Başbakanından haklı olarak beklenen metodlu ve düzenli siyasal kavramların varlığını boşuna aradım. 1939-1943 arasında geçirme durumunda kaldığımız ve çoğu kez Türkiye'nin düşmanlarımız yanında savaşa girmesi sonucunu verebilecek sayısız krizde, çoğu kez inisiyatif bana bırakıyordu; ama, bütün telkinleri de teşekkürle kabul ediyordu.

Papan ile ilişkilerim, parti ile aramdaki ilişkilerin daha da gerginleştiği ve Ribbentrop'un Berlin'de onun da kişisel durumuna zarar vermeğe başladığı izlenimini edindiği andan itibaren soğumağa başladı. Başlangıçta sürekli olarak kendisine ulaşan ve partinin Türkiye'deki grup şefinden ve partinin üst kademe elemanlarından gelen ve artan bir şekilde çoğalan şikayetlere karşı beni korumağa çalıştı. Ama tepkileri ve lehimdeki girişim-

leri zamanla azaldı ve zayıfladı; nihayet, partiye benim Ankara'da kalmamla ilgilenmediğini hissettirdi.

1943'te Ankara'da Ribbentrop'un kızkardeşi ve kayın biraderinin yabancı diplomatlarla hizmete ait gizli meseleleri konuşmakla kalmadıklarını, benim kordiplomatikteki ve Türkler nezdindeki konumumu gerçek dışı iddialarla baltalamak için tüm çabaları harcadıklarını gözlemleme olanağını buldum. Durumu Papen'e bildirdim ve buna bir son verilmesini istedim. Papen kaçamak yollar aradı. Ribbentrop ve onun kavmi konusunda ne düşündüğünü biliyordum; ama Frau Jenke, ne de olsa Dışişleri Bakanının kızkardeşiydi ve onun kaprislerini ve entrikalarını idare etmem gerekmekteydi. "Şu son yıllarda Naziler'den neler çektiğimi bir düşünün. En yakın arkadaşlarımı ve meslektaşlarımı kurşuna dizdiler ve suda boğdular ve ben görevimde kalmağa devam ettim" dedi. Sözünü kestim ve "Sayın Büyükelçi, sizinle son derecede açık bir şekilde konuşmama müsaade edin. Dürüst olan herkes bu tutumunuz nedeniyle sizi eleştiriyor" dedim. Bu sözlerim üzerine Papen, kamçı yemiş gibi sinirli bir şekilde koltuğundan kalktı, bürosunda aşağı yukarı yürüdü ve nihayet bana solgun bir yüzle "Kolay değil. Size tek bir şey söyleyebilirim. Reich'ın ölmüş başkanına (Hindenburg'a) ettiğim yeminle kendimi hala bağlı hissediyorum" dedi. Yüzündeki ifade, von Papen'i o günden itibaren düşmanlarım arasında sayabileceğimi bana göstermekteydi. O tarihten sonra, partinin ve Ribbentrop'un isteği doğrultusunda çaba harcadı; benim Ankara'dan ayrılmamı ve Barselona Başkonsolosluğunda kızağa çekilmemi sağlayıncaya kadar da rahat etmedi. 1943 Nisan ayında Papen Berlin'deyken yedi yıldan fazla bir zamandır görev yaptığım Ankara'yı üç gün içinde terketme emrini aldım. Kendimi olağan diplomatik usullere uyma zorunda hissettiğim yanıtını verdim. Bunun üzerine Papen'den, onun dönüşünü beklemem gerekmediği yolunda bir telgraf aldım. Ne Ribbentrop'un emirlerini, ne de Büyükelçinin tavsiyelerini dinledim ve Papen'in dönmesini bekledim. İstanbul'da uçaktan inerken gözleri bana takılınca, orada bulunmamın yarattığı tatsız izlenimi yüzünde görmek mümkündü. Kente gitmek için otomobiline binerken yolda kendisine tarizde bulunacağımı tahmin ediyordu. Bu nedenle deniz ataşesi Amiral Marwitz'in de otomobile binmesini istedi. Ama bu da benim düşündüklerimi kendisine söylememe engel olmadı; bana verdiği cevapta bin dereden su getirerek geri çağırılmam konusundaki sorumluluğunu inkâr etti.

Çok değerli bir meslektaş olarak beğendiğimiz Büyükelçiliğin basın ataşesi Seiler, İstanbul'da yayımlanan Türkiye Postası "*Türkische Post*" adlı

Almanca gazetede yayımlanmak üzere hazırlanan, yedi yıllık çalışmalarımı objektif bir biçimde anlatan bir makale taslağını Büyükelçiye sunduğunda, bunun dörte üçünü çizdi ve geri kalanının da dört hafta sonra yayımlanmasına izin verdi.

Bununla birlikte, Türkiye'deki arkadaşlarımla bana daha sonra bildirdiklerine göre, Papen, ayrılışımdan kısa süre sonra özel bir konuşmada, benim Ankara'dan ayrılmama izin vermesinin ağır bir hata olduğunu söylemiş. Kısa zaman içinde, parti ve Ribbentrop kavmi karşısında tek başına kaldığını ve yüreğindeki kimseye söyleyecek durumda olmadığını, özellikle siyasi çalışmaları için destek veya teşvik görmediğini farketmiş.

Bir kaç ay sonra -ben Barselona'daydım ve Ribbentrop'un kini beni orada da izliyordu- Papen bana, geç kalmış bir teşekkür olarak, çok samimi bir ithaf ile imzaladığı fotoğrafını gönderdi. Yaklaşan ulusal felaket nedeniyle kişisel görüş farklılıklarımızı unuttuk ve genel durum hakkında yeniden mektuplaştık. Ülkemizin geleceği hakkında olduğu gibi, kendi geleceğimiz konusundaki kötümserliğimize rağmen, 1943 ve 1944'te, birbirimizi bir daha hangi olağanüstü koşullarda göreceğimizi tahmin edemedik. Bu da 1946 yılının Paskalya yortusunun Cuma gününde, Nürnberg'de savaş suçları tutukevinde gerçekleşecekti.

HANS KROLL'UN ANILARINDA TÜRKİYE'Yİ İLGİLENDİREN BAŞKA BÖLÜMLERİN ÖZETİ

Belgrad Büyükelçiliği

Hans Kroll 1953 yılında Belgrad'a Federal Almanyan Büyükelçisi olarak atanır ve 4 Şubat 1953 tarihinde göreve başlar. Yugoslav Cumhurbaşkanı Büyükelçi Hans Kroll'u 12 Şubat 1953 tarihinde kabul eder. Mareşal Tito hafif Avusturya aksanı ile Almanca olarak yaptığı konuşmasında Yugoslavya'nın Balkanlar'da barış ve Balkan ülkeleri arasındaki işbirliğine verdiği önemi vurgular:

Tito bana " Federal (Alman) Hükümetinin, Balkan politikası hakkında ne düşündüğünü söyleyebilir misiniz? Tahmin edebileceğiniz gibi, geçmişteki trajik güçlüklerden sonra Yugoslavya için Balkanlar'ın birinci derecede önemi var" dedi. Başkan bu soru ile ilk temasımızda siyasal görüş değiş tokuşuna girerek ilişkilerimizin temel meselelerinden birine değinmiş oluyordu. Belgrad'a hareketimden önce Dışişleri Bakanlığından genel siyaset

konularında talimat alamamıştım. Bonn, Almanya Anlaşması (Deutschland Vertrag) ve Avrupa Savunma Birliği konularıyla çok meşguldü ...Diplomatik hizmete dönmemden itibaren kesin talimatım olmadan, kendi kaynaklarıma dayanarak, Almanya'nın siyasetinin temel sorunları hakkında Avrupa'nın en önemli siyaset adamlarından birine, görevli olduğum ülkede ilk kez görüş bildirecektim. Bu benim yaşadığım en son örnek de değildi. Zamanla ve zorunluluk karşısında kendi talimatımı kendim saptar duruma geldim...

Tito'ya şunları söyledim: "Sayın Cumhurbaşkanı, Almanya'nın gelecekteki Balkan politikası hakkında ard düşüncem olmadan şu hususları belirtmek isterim. Yeni Almanya artık büyük bir ülke değildir. Eski zamanlardan farklı olarak, Balkanlarda özel siyasal çıkarlarımız yok. Artık ekonomik ve kültürel amaçlarımız ön plana çıktı. Ama uzun yıllara dayanan deneyimlerim, Balkanlar'da ekonomik politikanın uzun vadeli krediler verilmesine dayalı, uzun vadeli bir politikamız bulunacağını göstermektedir. Aynı şey kültürel projelerimiz açısından da söylenebilir. Bu, aynı zamanda eskiden çok büyük karışıklıklara sahne olan bu bölgede barışın yerleşmesini istediğimiz anlamına gelir. Zira ne Alman yönetimleri, ne de özel sektöre mensup iş adamları ve sanayiciler Balkanlar'da yeni çatışmaların patlak vermesi riskini taşımak istemezler." Sözlerime devam ettim: "Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan oluşan dört Balkan ülkesi, aynı siyasal ve askerî güce sahip ülkeler. Bunlardan ikisi, saldırmak için ittifak yaparsa, geri kalan ikisi kendilerini savunmak, böylece dengeyi sağlamak ve çatışmanın başlamasını önlemek için birleşeceklerdir. Bir büyük güç sahneye girip, bölgenin doğal dengesini bozarsa, durum gerçekten tehlikeli olacaktır. Yirminci yüzyılın ilk yarısının ve ondozuncu yüzyılın son yarısının olayları bunu kanıtlamaktadır. Biz Balkanlar'da barışın bozulmasını kendi çıkarlarımız bakımından da istediğimiz için, herhangi bir yabancı gücün bu bölgeye yerleşmesini ve barışçı gelişmeleri ve yerine oturmuş durumu bozmasını istemeyiz"...

Bu arada Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında Üçlü Balkan Paktı akdi hazırlıkları son aşamasına gelmişti.

"Yugoslav Hariciye Müsteşarı Bebler, ben ona sormadan, Üçlü Pakt hakkında ilgi çekici bilgiler verdi. Pakt, bir dostluk anlaşmasından biraz daha güçlü, ama Atlantik Paktı biçimindeki bir antlaşmadan biraz daha zayıf olacaktı. Askerî işbirliği için genel görüşmeler birkaç gün içinde başlayacaktı. Bu konuda Türkiye ve Yunanistan bazı çekinceler ileri sürmüşler-

di; zira Yugoslavya ile yapacakları antlaşmanın, Atlantik Paktı ile ilgili vecibelerine ters düşmemesini istiyorlardı. Öngörülen resmi programa göre Antlaşma 23 Şubat 1953 tarihinde Atina'da parafe edilecek, sonra Ankara'da imzalanacak, onay belgeleri Belgrad'da teati edilecekti. Böylece üç ülkenin prestiji korunmuş oluyordu.....

Üçlü Antlaşma 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzalandı. Antlaşmanın metni, en azından yayımlanan metin beklenene uygundu. Bu bir dostluk, işbirliği, danışma ve askerî işbirliği antlaşmasıydı. Antlaşmanın yayımlanmayan bölümü, yani askerî işbirliğinin biçimi ve düzeyi önemli olan bir bölümü de bulunmalıydı. Antlaşmanın bir dostluk anlaşması mı yoksa karşılıklı yardım paktı mı olduğu, bu husus açıklığa kavuştuktan sonra anlaşılabilirdi. Ama bu sorun da bence akademikti. Bu antlaşmanın sonuçta ne olacağı, genel durumdaki gelişmelere, özellikle Doğu Bloku ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesine bağlıydı. Zira Antlaşmalar da çocuklar gibidir; onları dünyaya getirmek yetmez, yarar sağlamaları için yetiştirmek ve bakmak gereklidir.

Antlaşmanın imzası Belgrad için büyük bir diplomatik başarıydı. Moskova ile ilişkilerin kopması Yugoslavya'yı güç durumda, hatta Sovyet işgaline iki adım kalır durumda bırakmıştı. Bu nedenle Antlaşmanın imzası Yugoslavya'nın içine düştüğü siyasal yalnızlıktan kurtulması demekti. Stalin'in, Belgrad' ile ilişkilerin kopmasından sonra Molotov'a şu sözleri söylediği hatırlanıyordu: Küçük parmağımı kaldırırsam, Tito'nun işi biter "...

Moskova Büyükelçiliği

Hans Kroll, Belgrad'dan sonra Tokyo'ya Büyükelçi atanmış ve Belgrad'dan 1955 Şubat ayı sonunda ayrılmıştır. Anılarının Japonya bölümünde Türkiye'ye atıf yok. Büyükelçi Kroll 1958 yılında Tokyo'dan Moskova'ya Almanya temsilcisi olarak tayin edilmiş ve 8 Mayıs 1958'de Moskova'ya varmıştır. Anıların Moskova kısmında da Türkiye'ye aşağıya aldığım dolaylı yollama dışında bir referans bulamadım:

"Moskova'daki kordiplomatik duayeni yardımcısı Avusturya Büyükelçisi Baron Bischoff 'tu. Birbirimizi Ankara'dan tanıyorduk. Bischoff Atatürk Türkiye'si konusunda yazdığı kitapla da tanınır. Bu kitabı Türkiye ve Yakın Doğu ile ilgilenen siyasetçilere ve diplomatlara bugün bile tavsiye ederim. Moskova'ya vardığımda Baron Bischoff herkes tarafından tanınıyordu; adı geçen, ayrıca Avusturya (bağımsızlığını kuran, Ç.N.) Devlet Antlaşmasını kotaran kişi olarak ün kazanmıştır."

Hans Kroll'un Moskova'daki görevi 1962 yılında sona ermiş ve Kroll 1963 yılında emekliye ayrılmıştır.

HANS KROLL'UN NÜRNBERG MAHKEMESİNDE TANIKLIĞI

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Hans Kroll Barselona'da Başkonso-
lostur. Almanya teslim olunca İspanyol makamları kendisini Amerikan
makamlarına teslim ederler. 1946 Ocak ayında, Stuttgart yakınında
Hohenasperg şatosunda enterne edilir. Ailesi gemi ile ülkeye döner ve kısa
bir enterne edilme döneminden sonra Oldenburg yakınındaki eşinin aile-
sinin yanına gider. Kroll, Mart 1946'da radyodan Nürnberg savaş suçluları
mahkemesinde von Papen'in savunma tanığı olarak ifade vereceğini duyar.
12 Nisan 1946'da Nürnberg'e doğru Amerikan askerlerinin refakatinde
yola çıkarılır. Amerikalılar tanığa psikolojik baskı yapmak amacıyla kendi-
sini önce savaş suçlularının bulunduğu hapisanedeki hücreye koyarlar ve
kaldığı hücredeki kişinin asıldığını vurgularlar; orada on gün tutulur; daha
sonra tanıkların bulunduğu ve tutukluluk koşullarının daha hafif olduğu
bir binaya nakledilir. Paskalya dolayısıyla yapılan Cuma ayinine katıldığı bir
sırada Papen onun götür ve gözlerinden yaşlar akar. Von Papen'in avuka-
tı, Kroll ile görüşür ve yapacakları savunmayı hazırlar. Kroll, avukata von
Papen'e yardım etmek istediğini, ancak yemin altında vereceği ifadede
sadece gerçekleri söyleyeceğini belirtir. Ruslar Kroll'un tanık olmasını ka-
bul etmek istemezler. Mahkeme Kroll'a Türkiye'nin dış politikası hakkında
sorular soramayacağına karar verir. Ruslar endişelerinde haklıdır. Zira
Kroll soru sorulduğu takdirde, Kremlin yönetiminin Türkiye'yi, Mihver
ülkelerine karşı savaşa girmek için sürekli tehdit ettiğini, oysa Almanya'nın
Türkiye'nin tarafsız, en azından Savaşmayan Taraf statüsünde kalması için
çaba harcadığını söyleyecektir. Ama Kroll'un bu düşüncesi sadece Alman-
ya'nın Ankara Büyükelçiliğinin görüşünü yansıtmaktadır; zira Ribbentrop
ve Himmler, Mussolini ve Ciano ile 1941 Balkan hareketından itibaren
Türkiye'yi, mümkün olduğu takdirde Mihver devletleri safında savaşa
sokmak hususunda görüş birliği içindeydiler ve bu amaçla Ankara'ya bir
ültilatom vermeyi bile kararlaştırmışlardı.

Ribbentrop'un avukatı da Kroll'a eski Dışişleri Bakanı lehinde tanıklık
etmesini ve müvekkilinin her zaman barışın lehinde olduğu yolunda ifade
vermesini ister. Kroll, Ribbentrop aleyhinde konuşmayacağını, ancak doğ-
ruyu söyleme yolunda ettiği yemine sadık kalacağını bildirir. Ribbentrop
için tanıklığı gerçekleşmez.

Von Papen lehinde ifade vermeleri beklenen onun en yakın arkadaşları dahil pek çok Alman ve yabancı şahsiyet mahkemeye gelmezler. Savunmanın gösterdiği tanıklar arasından sadece Kroll oradadır.

Hans Kroll'un Tanıklığı ile İlgili İfade Zaptı

“Soru 1: Türkiye’de ne zaman görev yaptınız ?

Yanıt: 1936 yılı sonbaharından, Nisan 1943’e kadar önce birinci Müsteşar, daha sonra Elçi unvanıyla; Nisan 1939 sonundan, Nisan 1943’e kadar Von Papen ile birlikte görev yaptım. Her gün, özellikle sabahları ve bazı günler öğlenden sonra da kendisiyle bir kaç saat görüştüm; bu nedenle Türkiye’deki faaliyeti hakkında iyi bilgi sahibiyim.

Soru 2: Von Papen’i daha önce tanıdınız mı?

Yanıt: Hayır, kendisini ilk kez Ankara’da tanıdım.

Soru 3: Nasyonal Sosyalist Partisinin üyesi oldunuz mu?

Yanıt: Hayır

Soru 4: Von Papen, Ankara’daki Büyükelçi atandıktan sonra kısa bir ziyaret için Ankara’ya geldi. Bu ziyaretin amacı neydi?

Yanıt: Von Papen Ankara’ya Türk hükümetiyle tanışmak ve durum hakkında bilgi almak amacıyla geldi.

Soru 5: Von Papen, o sırada davranışları ve ifadeleri ile Almanya’nın dış politikasını, özellikle Polonya politikasını onayladığını belirtti mi ya da bu politikaya karşı hareket etmek istedi mi?

Yanıt: Von Papen geldiği zaman ondan genel durum, özellikle Polonya meselesinin gelişmesi hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istedim; zira Hitler’in onu bu konunun ayrıntıları hakkında bilgilendirmiş olduğunu sanyordum. Benim bildiğimden fazla bir şey bilmediğini, başka bir deyimle hiç bir şey bilmediğini görerek hayal kırıklığına uğradım. Hitler’in dış politikası onu endişelendiriyordu. Polonya savaşı dahil, kararlı ve inanmış bir biçimde savaş karşıtı olduğunu gösterdi. Bu savaşın dünya savaşına neden olmasından korkuyordu. Bununla birlikte, Polonya meselesinde, Polonya ile bir çatışmanın İngiltere ve Fransa’nın kaçınılmaz biçimde müdahalesini gerektireceği hususunda Hitler’i inandırabilirse, bir uzlaşmaya varılabileceğini ümit ediyordu. Bu nedenle raporlarında, Ankara’daki Türk devlet adamları ve Ankara’da görevli diğer diplomatlarla yaptığı görüşmelerde, Polonya ile girişilecek bir savaşın İngiltere ve Fransa’nın

müdahelesini gerektireceği hususunda hiçbir kuşku bulunmadığını öğrendiğinin altını çiziyordu. Von Papen bana pek çok kez, “ Almanya dışındaki Alman diplomatlarının hepsi, açık ve tartışmaya yer vermeyecek bir şekilde Hitler’in dikkatini bu sonuçlar üzerine çekselerdi, savaş muhtemelen önlenbilirdi” demiştir.

Soru 6. Polonya’ya savaş ilan edildikten sonra, savaşın Kuzey Avrupa ülkelerine, Hollanda’ya Belçika’ya ve nihayet Rusya’ya yayılması üzerine Papen’in tepkisi ne oldu?

Yanıt: Von Papen savaşın durakladığı kış aylarında, Batılı güçlerle görüşmelere başlanacağını umuyordu; savaş batıya taşınırsa bunun bir katliama neden olacağını, o takdirde de arabuluculuk imkanının çok azalacağını biliyordu ve bu nedenle arkadaşı olan Hollanda Elçisi Visser ile yaptığı çok sayıda görüşmenin sağlayabileceği olası fırsatlara çok sevinmişti. Hollanda telkininin ardında yatan düşünce, savaşın çok kısa zamanda, batıda ilkbahar hareketi başlamadan önce sona erdirilmesiydi ve bu amaçla Almanya ile İngiltere arasında bir görüşme yapılmasını sağlamaktı.

Soru 7: Von Papen göre bir uzlaşma nasıl sağlanacaktı?

Yanıt: Von Papen Müttefiklerin toprak sorunları nedeniyle değil, ama kendi düşüncelerine egemen olan, tek taraflı eylemi, yani bir saldırı savaşını her zaman için reddeden ilke gereğince savaşa girdiklerini düşünüyordu. Bu nedenle, eski hukuksal durumu (statu quo ante’yi), yani 1938 yılı esasına geri dönülmesinin, Polonya ve Çekoslovakya’nın varlığını geri getirecek görüşmelerin başlaması için ön koşul olduğunu düşünüyordu. Bu görüşmelerin başarılı bir şekilde gelişmesi için, Hitler’in dış politikasına ve yıkılmış bulunan Almanya’nın imzasına yeniden güven duyulmasını sağlamak gerekiyordu. Bu güven nasıl sağlanacaktı? Bunu sağlayabilmek için, Almanya’nın yeniden bir Anayasa devleti haline dönüştürülmesi, Alman rejiminin önemli bir reformdan geçirilmesi kaçınılmazdı. Von Papen, Türkiye’nin bu konuda aracı rolü oynayabilmek için çok uygun bir konumda olduğunu düşünüyordu. Türkiye savaşın tarafların ikisinin de güvenine sahipti. Von Papen Türkler’i arabuluculuk yolunu hazırlamaya her fırsattan yararlanarak teşvik ediyordu. Bu nedenle, Kasım 1942’de Devlet Başkanı İsmet İnönü’nün Türkiye Millet Meclisinde yaptığı konuşmada Türkiye’nin bir arabuluculuk için iyi niyetli girişim yapabileceğini söylemesini büyük memnuniyetle karşılamıştı.

Soru 8: Mihver partnerlerinin ve Hitler'in etrafında bulunan kimi çevrelerin manevralarına rağmen, Von Papen'in, savaşın Türkiye'ye yayılmasını önlemek için çaba harcadığını biliyor musunuz?

Yanıt: Von Papen'in Türkiye'deki çalışmalarını tek bir cümle ile özetlemek mümkündür. Von Papen kendi misyonunun Almanya'nın çıkarlarını, barışın çıkarları ile uzlaştırmak olduğunu sanmıştır. Pratikte bunun anlamı, savaşın Türkiye'ye ve Yakın Doğu'ya doğru yayılmasını önlemek ve Türkiye'yi zamanı gelince arabulucu olarak devreye sokmak için gerekli koşulları hazırlamaktır. Türkiye'deki beş yıllık görevi sırasında çalışmasının temel anlayışı bu olmuştur. Şimdi Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için sarfettiği çabanın ayrıntısına geliyorum. Von Papen'in, Türkiye'nin tarafsızlığının Mihver devletleri ve özellikle İtalya tarafından tehdit altına alındığı örneği ile yetineceğim. (Burada Mahkeme başkanı tanığın bu soru ile ilgili yanıtını kesmesini talep etti. Tanık durumu, yani Papen'in barış lehindeki çalışmalarını yeterince izah etmişti ve sanık Türkiye'deki faaliyeti konusunda suçlanmamaktaydı. Savunma sorununun yanıtlanmasında ısrar etti. Ama Mahkeme Başkanı itirazında direndi. Bunun üzerine savunma: "Görüyorum ki von Papen'in Türkiye'deki faaliyetinin açıkça barışa hizmet etme amacını taşıdığı böylece ispatlanmış ve teyit edilmiştir" dedi. Mahkeme bu beyana itiraz etmedi.)

Soru 9: Von Papen'in Nasyonal Sosyalist Parti ve özellikle Partinin Ankara'daki yönetimi konusundaki tutumu nasıldı?

Yanıt: Von Papen Ankara'ya gelişinden itibaren güçlükle gizlenen bir güvensizlik duygusuyla karşılandı. Bu hiç te şaşırıcı değildi. Zira hiç kimse onu Nazi saymıyordu. Zamanla, parti ile ilişkileri, çeşitli nedenlerle gittikçe gerginleşti ve 1942'de ciddi bir anlaşmazlık doğdu. Parti'nin Türkiye'deki şefi, parti üyelerinin yaptığı bir toplantıda, kendisine kalmış olsaydı Von Papen'i kurşuna dizdireceğini beyan etti. Söylediği bu sözler hakkında hesap vermesi istendiğinde ise, von Papen'i sadece temerküz kampına attıracağını söylediğini belirtti.

Von Papen'in avukatının "*Yahudi sorunu konusunda adı geçenin tutumunun ne olduğu*" sorusuna yanıt: Von Papen, partinin Yahudi karşıtı politikasını reddettiğini gizlemiyordu; Yahudi göçmenlerle görüşürdü, Yahudi doktorlara giderdi ve Yahudi dergilerini satın alırdı, Yahudiler konusundaki tutumu parti ile ilişkilerinin gerginliğindeki temel nedenlerden biriydi."

Personel politikası ile ilgili bir soruya yanıt: "Partinin von Papen'in çalışma arkadaşı olarak yaptığı seçimlerden hiç memnun olmadığı bilinirdi; 30 Haziran'dan ve Avusturya'nın ilhakından sonraki gelişmeler, Von Papen'in yakın çalışma arkadaşı olmanın tehlikeli olduğunu göstermiştir. Parti, özellikle Ankara'daki Büyükelçiliğin, Balkanlar'daki diplomatik temsilciliklerimizde olduğu gibi bir Nazi karargâhı haline getirilmemesini çok kötü karşıladı; Papen yeni çalışma arkadaşı istediği zaman, bunları nasyonal sosyalizme düşman olduğu bilinenler arasından seçerdi; bunlardan iki örnek vermek gerekirse, von Haeften ile Elçilik Müsteşarı Trott zu Solz, 20 Temmuz olayından sonra kurşuna dizildiler. Parti, Papen'in en yakın çalışma arkadaşı ve yardımcısı olarak benim görevimden uzaklaştırılmamı yıllar boyu istedi; bu konuda her ay bir girişimde bulunuldu. 1942 ilkbaharında, partinin Türkiye şefi ile İstanbul ve Ankara şefleri von Papen'i ziyaret ettiler ve parti adına beni uzaklaştırmasını Papen'den istediklerini söylediler; von Papen'in de yetkili olmadığı yanıtını verdi; ama 1943 ilkbaharında baskı çok arttı ve Papen bunlara boyun eymek zorunda kaldı, böylece ayrıldık."

Bilindiği gibi Von Papen Nürnberg Mahkemesinde beraat eden bir kaç sanıktan biridir.

EK

ADOLF HİTLER'İN CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'YE

MEKTUBU

Obersalzberg 20 Şubat 1941

Bay Başkan,

Alman Devleti (Reich'i), İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939 tarihinde savaş ilan ederek, Alman halkını, Hükümetinin arzusu hilafına, zorla içine ittiği mücadelede, Avrupa kıtasında İngiliz etkisini ortadan kaldırmaya yönelik çabasını sürdürmektedir. Bu, İmparatorluğunu, kuvvet dengeleri oluşturarak ayakta tutabilmek için, Avrupa halkları arasına nifak tohumları ekmeyi ve onları birbirlerine düşürmeyi amaçlayan geleneksel İngiliz yöntemine son vermenin ön şartı olacaktır.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerini askerî etkisi altına almağa çalışan İngiltere'nin durmak bilmeyen çabaları, Alman Devletini gereken karşı önlemler almağa zorlamaktadır; ancak bu gelişme etkilenen bölgede Almanya'nın siyasal veya toprak talebi bulunduğu anlamına gelmez.

Britanya'nın Yunan toprakları üzerine yerleşme doğrultusunda aldığı önlemlerin gittikçe artan biçimde tehdit edici boyutlara ulaştığı şu sırada, Ekselanlarına, bu koşullar altında önleyici bazı eylemlere yönelme kararını aldığımı bu münasebetle bildirmek istiyorum.

Bu nedenle Bulgar Hükümetine başvurarak Alman silahlı kuvvetleri birliklerinin, bu yönde bazı ihtiyat tedbirleri almasına izin vermesini talep ettim.

Reich ile her zaman dostluk ilişkileri yürütmüş olan Bulgaristan,, bu ilişkileri Üçlü Pakta katılarak daha da sıkılaştırmış ve öngörülen önlemlerin Türkiye'ye karşı yönelik olmadığından emin olarak, sözü edilen eylemlerin uygulanmasına onayını vermiştir.

Ekselanları, şu sırada, ben de en açık şekilde, Alman eylemlerinin, Türkiye'nin toprak ya da siyasal bütünlüğüne yönelik olma amacını hiç bir şekilde gütmeyeceğini size beyan etme fırsatını kaçırmak istememekteyim. Tam aksine, halklarımızı zamanında birbirine çok yakın bir biçimde bağlamış olan büyük yaşam savaşı ile onun sonucunda uzun yıllar süren yoksullukla mücadele dönemini hatırlayarak, gelecekte de Almanya ve Türkiye arasında ger-

çek bir dostane işbirliği için tüm ön koşulların mevcut bulunduğuna dair en derin inancım hususunda size güvence vermek istiyorum; zira

1- Almanya'nın bu bölgelerde hiç bir toprak talebi yoktur. Sözü edilen tehlikeler ortadan kaldırılınca, Alman birlikleri Bulgaristan'ı ve Devlet Başkanı Antonescu'nun isteğine uygun olarak, aynı şekilde Romanya'yı terk edeceklerdir.

2- Bu savaştan sonra Avrupa'nın yaralarını sarmaya yönelik ekonomik kalkınma, Almanya ile Türkiye'yi zorunlu olarak birbirlerine yakından bağlı ekonomik partnerler durumuna getirecektir. Bu ilişkide, Almanya'nın sadece sanayi ürünlerinin satmayı düşünen değil ve fakat en büyük alıcı taraf olarak ortaya çıkacak olması büyük öneme sahiptir.

Öte yandan, bu savaştan sonra meydana gelecek olan yeni toprak düzenlemelerinin, Almanya'yı hiçbir şekilde, Türkiye'nin siyasal amaçlarının karşıtı durumuna getirmeyeceğine, tamamen aksine, bu anlamda da iki devlet arasındaki yakınlaşmanın hem Türkiye'nin hem de Merkez'in çıkarları lehine olacağına inanıyorum.

Binaenaleyh, şimdi olduğu gibi gelecekte de Almanya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirecek herhangi bir nedenin var olmadığını düşünüyorum. O nedenle, Bulgaristan'a girecek birliklerin, oradaki varlıklarının amacı konusunda herhangi bir yanlış anlama olmaması için – Türk Hükümetinin, bizi bu tutumumuzu değiştirmeye zorlayacak önlemler almayı gerekli görmesi durumu hariç, Türk sınırından belirli bir mesafede durmaları talimatını verdim. Bununla birlikte, bu durum, İngilizlerin Yunan topraklarına konuşlanma önlemlerine karşı koyma kararımızı değiştirmeyecektir.

Ekselansları, size bu mektubun tevdiini, Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkileri hiçbir şekilde kötüleştirmemek, aksine uzun bir gelecekte mümkün olduğu kadar iyileştirmek ve böylece her iki tarafın çıkarına olarak artan biçimde verimli ilişkilere erişmek hususundaki samimi arzusunun bir işareti olarak kabul buyurun.

(imza) Adolf Hitler

Ekselansları
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü
Ankara